

Ἰωάνν διὰ τριῶν ἡμερῶν ζῶντα καὶ ἀπαθῆ ἐξαγαγὼν ἐκ τῆς κοιλίας τοῦ κήτους καὶ τοὺς *τρεις παῖδας ἐκ καμίνου* Βαβυλωνίας, καὶ τὸν *Δανιὴλ ἐκ στόματος λεόντων*, οὐκ ἀπορήσει δυνάμει καὶ ἡμᾶς ἀνεγείρει . . . ὁ τὸν *παραλυτικὸν* σῶν ἀνεγείρας καὶ τὸν *ἐξηραμμένην* ἔχοντα τὴν χεῖρα ἰσάμενος καὶ τὸ λείπον μέρος ἐν τῷ *ἐκ γενετῆς πηρῷ* ἐκ γῆς καὶ σιάλου ἀποδοὺς ὁ αὐτὸς καὶ ἡμᾶς ἀνεγερεῖ. . . ὁ *ἐκ πέντε ἄρτων καὶ δύο ἰχθύων* πεντακισχιλίους κορέσας καὶ περισσεύσας δώδεκα κοφίνους, καὶ *ἐξ ὕδατος οἶνον* μεταποιήσας, καὶ ἐκ στόματος *ἰχθύος* στατῆρα δι' ἐμοῦ Πέτρου τοῖς ἀπαιτοῦσι κῆνσον ἀποστείλας, οὗτος καὶ τοὺς νεκροὺς ἀνεγερεῖ»¹.

Εἰς τὰς ἀγιογραφικὰς ταύτας παραστάσεις τακτέα καὶ ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐν τῇ Κατακόμβῃ τοῦ ἀγίου Καλλίστου εὑρεθεῖσα εἰκὼν τοῦ ἐν Μελίτῃ ναυαγίου τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἔργον τῶν ἀρχῶν τοῦ γ'. αἰῶνος, ἐφ' ἧς ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ φοβερᾶς τρικυμίας ἵσταται μόνος ἐπὶ τοῦ πλοίου, προσευχόμενος καὶ ἐκτεταμένος τὰς χεῖρας ἔχων (*orans*), μορφὴ δὲ τις ἐξ οὐρανοῦ ἐπιφαινομένη διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῆς χειρὸς ἐνισχύει αὐτόν².

Ἐν τῇ πρώτῃ δὲ ταύτῃ περιόδῳ τῆς Χριστιανικῆς ἀγιογραφίας ἀνῆλθουσι καὶ αἱ ἐξῆς εἰκόνες :

Ἡ ἀχειρότευκτος εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ, ἀφ' ἧς ἐν Ἑδέσῃ ἀχειροτεύκτως ἀπετυπώθη ὡσαύτως αὐτὴ καὶ εἰς τὸ ἕγιον κεράμιον, καὶ ὧν τὴν μνημὴν ἡ Ἐκκλησία τελεῖ τῇ 16 Αὐγούστου³.

¹ Ἀποστ. Διατ. Ε' ιζ' 7, 8, 17. Πρβλ. καὶ Pseudocypriana Oratio II. c. 2. ἔκδ. Hartel. III, 1471. « exaudi me orantem, sicut exandisti Iona m de ventre ceti. . . tres pueros de camino ignis . . . Daniele m de lacu leonum . . . Te deprecor, illum Dei vivi qui fecisti tam magna lia in Cana Galilaeae de aqua vinum fecisti—qui caecis oculos aperuisti, qui surdos audire fecisti, qui paralytices ad sua membra revocasti. . . » πρβλ. καὶ Rituale Romanum. Ordo commendationis animae. ἔκδ. 1874. σ. 122. Kraus ἐν λέξει Daniel σ 344. καὶ Schulze, Archäol σ. 181.

² «Μὴ φοβοῦ Παῦλε». Πράξ. κζ' 24

Schultze, Archäol fig. 53, σελ. 168. Ὁ Ott ὁμοίως θεωρεῖ ταύτην μᾶλλον ὡς συμβολικὴν παράστασιν τῆς Ἐκκλησίας, σ. 236, 237, ὡς καὶ ὁ A. Pératé, Archéol. Chrét. 1892 fig. 51. σελ. 94.

³ Μηνολόγιον τοῦ μηνὸς Αὐγούστου πρβ. καὶ Συναξαριστὴν Νικοδήμου. Μὴν Αὐγούστου, ἔκδ. 1809, σ. 264.

Τὸ χαλκοῦν ἀποτύπωμα τοῦ Κυρίου, ὅπερ εὐγνωμονοῦσα μετὰ τὴν ἱκσιν αὐτῆς ἡ Αἱμορροῦσα γυνὴ πρὸ τοῦ οἴκου αὐτῆς ἐν Πανεαδί ἐστησεν ¹.

Αἱ εἰς τὸν Ἀπόστολον Λουκᾶν ἀποδιδόμεναι ἱεραὶ εἰκόνες τῆς Θεομήτορος ² ἢ τῆς Βερονίκης ³ ἢ ἀχειρότευκτος εἰκὼν τῆς Θεοτόκου τῶν Καμουλιανῶν τῆς τιμίας γυναικὸς Βάσσης τῆς μετονομασθείσης Ἀκυλίνης (279), ἥς τὴν μνήμην ἡ Ἐκκλησία ποιεῖται Αὐγούστου 9 ⁴ αἱ τῶν Καρποκρατιανῶν ⁵ ἢ ἀναφερομένη τοῦ Πιλάτου ⁶ αἱ ἐν Διο-

¹ Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Ζ' . ιη'. Ἐκδ. Migne σ. 680. Σωζ. Ε' . κα'. Φιλοστόργ. Ζ γ'. Λέοντος Διακόνου Δ. 10. Kraus ἐν λέξει Haemorrhissa. σελ. 638 Siegel. I σ. 426. Κατὰ τινας αὕτη ἐκαλεῖτο καὶ Βερονίκη, Μαλαλᾶ, Ἱστορ. Χρον. σ. 305.

² «Βλέπε μοι καὶ τὸν Εὐαγγελιστὴν καὶ Ἀπόστολον Λουκᾶν οὐχὶ τῆς Παναχράντου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας τὴν τιμίαν εἰκόνα ἀνιστόρησε καὶ πρὸς Θεόφιλον ἔπεμψεν», καὶ πάλιν «καὶ γὰρ ὁ θεσπέσιος ἀπόστολος καὶ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς τὸν θεῖον καὶ σεβάσμιον χαρακτῆρα τῆς Πανάγνου Θεομήτορος Μαρίας ἔτι ἐν σαρκὶ αὐτῆς ζωσῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ τὰς διατριβάς ποιουμένης ἐν τῇ ἁγίᾳ Σιών, ζωγραφικαῖς τε μέγεσι τὴν τῆς πανάγνου στήλην ἐν πίνακι διεχάραξε καὶ ὡς ἐν κατόπτρῳ τῇ μετέπειτα γενεᾷ καταλειπώσας». Ἰωάν. Δαμ. ἐπιστολὴ πρὸς Θεόφιλον. Πατρ. Ἐκδ. Migne τόμ. 95. σελ. 324 καὶ 349. Πρὸβλ. καὶ Kraus, ἐν λέξει Jesus Christus σ. 16, καὶ ἐν λέξει Marienbilder. σελ. 361.

³ Ὡς τοιαῦται δὲ εἰκόνες τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἀναφερόμεναι θεωροῦνται πέντε· ἡ ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου μικρὸν πρὸ τῆς ἀλώσεως ἀπολεσθεῖσα εἰκὼν τῆς Ὁδηγητρίας, ἡ ἐν τῷ Μεγάλῳ Σπηλαίῳ, ἡ ἐν Κύπρῳ, ἡ ἐν Βίλνῃ τῆς μικρᾶς Ρωσσίας καὶ ἡ ἐν Σουμελᾷ τῆς Τραπεζοῦντος, περὶ ὧν ἐκτενέστερον ἰδὲ, Κτιτορικὸν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, εἰς Οἰκονόμον τὸν ἐξ Οἰκονόμου ἀποδιδόμενον, 1840 σελ. 54—67 πρὸβλ. καὶ Λειτουργ. Ῥομπότου. σ. 187.

⁴ Κατὰ τινας αὕτη ⁷ ἡ Αἱμορροῦσα γυνὴ, κατ' ἄλλους δὲ Veronica λέγεται ὡς «pictura Domini vera, quae Veronica i. e. vera icon dicitur». Siegel. I. σ. 425. πρὸβλ. Theol. Lexicon 1874 ἐν λέξει Veronika die Heilige. σ. 1699. Kraus ἐν λέξει Jesus Christus b. Das Veronikabild τόμ. I. σ. 18. Κατὰ τὸν Schultze, ἐντελῶς τὰ περὶ τῆς εἰκόνος τῆς Βερονίκης ἀνήκουσιν εἰς τοὺς μέσους αἰῶνας. «Die sog. Veronikabilder vollends gehören erst dem Mittelalter an». Die Katakomben σελ. 147 καὶ σελ. 155. σημ. 4.

⁵ Ἡ εὐρεσις τῆς ἀχειροποίητου καὶ σεβασμίας Εἰκόνος τῶν Καμουλιανῶν, συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ ἐν Ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου Ἐπισκόπου Νύσσης. Συναξ. Ἐκδ. 1819. Μὴν Αὐγούστου σ. 245.

⁶ Ἐπιφ. Αἴρισ. 27. 6. Εἰρην. adv. haer. I. 25. Kraus ἐν λέξει Jesus Christus σελ. 15 Piper Einleitung. σελ. 162. Ἐἰρην. Α. 25.

πόλει ἐπὶ κίονος θεῖα συνεργεία ἀποτυπωθεῖσα εἰκὼν τῆς θεομήτορος ¹.

Τὸ ἐν τῷ ἰδίῳ προσευκτηρίῳ Ἀλεξάνδρου τοῦ Σευήρου ὑπάρχον ἐκτύπωμα τοῦ Ἰησοῦ, μεταξὺ τῶν εἰκόνων τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ὀρφέως ², καὶ αἱ διὰ χρωμάτων γραφαὶ Παύλου καὶ Πέτρου καὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ Χριστοῦ, περὶ ὧν ἀναφέρει ἡμῖν ὁ Εὐσέβιος ³ ὡς καὶ ἄλλαι τινές.

ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Τὰ τῆς περιόδου ταύτης βραχεῖ ῥήματι συνοψίζοντες, παρατηροῦμεν ὅτι, διὰ τῆς πληθὺς τοσούτων συμβολικῶν παραστάσεων, καὶ τοῦ συνδυασμοῦ τούτων πρὸς ἀλλήλας, ὑπὸ τὸ σκότος τῆς ὑπογείου ἐκείνης πόλεως τῶν Κατακομβῶν, ἱερογλυφικὴ τις οἶνει ἐσχηματίσθη τῶν Χριστιανῶν γλῶσσα, μεγαλοπρεπὴς ἐν τῷ μυστικισμῷ αὐτῆς καὶ ἐπιβάλλουσα ἐν τῇ πίστει, γλῶσσα, ἣν ἐνόουν μόνον τὰ ἐν ταῖς ἀληθείαις τοῦ νέου δόγματος μεμνημένα πιστὰ τέκνα τῆς Ἐκκλησίας.

Ἔνεκα τούτου ἡ περίοδος αὕτη φέρει κυρίως τὸν χαρακτῆρα τοῦ **μυστικισμοῦ καὶ τῶν συμβολικῶν παραστάσεων**.

Ἡ Χριστιανικὴ τέχνη ἐν τῇ γενέσει αὐτῆς ἐστὶν αὐτὴ ἡ ἐθνικὴ τέχνη, διὰ τῆς γλυφῆς ἢ τῆς γραφῆς ὑπηρετοῦσα τὰς νέας ἰδέας τοῦ νέου θρησκείματος· ἡ Χριστιανικὴ ἐπομένως τέχνη οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν, ἢ συνέχεια τῆς ἀρχαίας τέχνης ⁴, καὶ ὅταν δὲ αὕτη, λυθεῖσα τῶν δεσμῶν τοῦ μυστικισμοῦ, εἰς ἴδιον αὐτοτελὲς ἀνήχθη τύπον, καὶ πάλιν οὐδαμῶς αὕτη ἔπαυσε φέρουσα τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀρχαίας ἐγκρίτου τέχνης ⁵.

¹ Ἰωάν. Δαμ. ἐπιστολὴ πρὸς Θεόφιλον. Πατρολ. τόμ. 95. σ. 352.

² Spiegel. I. σελ. 432. Lampriidius ἐν βίῳ Ἀλεξάνδρ. τοῦ Σευήρου. Διομ. Ἐκκλ. Ἱστορία. 1872. σελ. 41.

³ Ἐκκλ. Ἱστορ. Ζ. γ'. σ. 680. Σωζ. Ε. κα'. Φιλοστόργ. Ζ. γ'.

⁴ Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς κ. Schultze λέγων: «Die christliche Kunst ist auf dem Boden der antiken Kunst entstanden, hat diese als Voraussetzung. Es gab eine Zeit, wo die Kunst in der Kirche die unverändert heidnische war». Die Katakomben σελ. 90. πρὸς καὶ ὅσα ἐν σελ. 22 περὶ τούτου εἴπομεν.

⁵ A. Springer, Textbuch σελ. 85. Lübke. Kunstgesch. 1873. τόμ. I. σελ. 262. Raoul-Rochette, Tableaux des Catacombes. Paris 1837. σελ. 167.

Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ ὁ Ἰησοῦς κατὰ κανόνα παρίσταται ἀγένειος καὶ μᾶλλον οὐλόθριξ ¹. θαυματουργῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παρίσταται φέρων βράβδον (*virgula divina*) ² εἰς ἐνδειξιν τῆς θείας αὐτοῦ δυνάμεως ³. Μετ' ἄλλων δὲ προσώπων συμπαριστάμενος, εἰκονίζεται πάντοτε ὑψηλότερος τῶν ἄλλων εἰς ἐνδειξιν τῆς θείας Αὐτοῦ Μεγαλειότητος ⁴.

Ὁ περὶ τὴν κεφαλὴν τῶν ἁγίων στέφανος (*nimbus*) ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐν χρήσει παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς, παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ἤδη ἐστὶν ἐντελῶς ἄγνωστος.

Ἀντὶ τούτου ὁμοῦς ὁ Ἰησοῦς εὐρηται ἐνίοτε φέρων ὑπίσω τῆς κεφαλῆς τὸ ἱερὸν αὐτοῦ μονόγραμμα ⁵.

Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ ἁγιογραφικὰς παραστάσεις τῆς ἁγίας Τριάδος δὲν ἔχομεν ⁶. ἐν ἀρχαίᾳ δὲ τινι σαρκοφάγῳ, εὐρεθείσῃ ἐν Ῥώμῃ ἐν τῷ ναῷ τοῦ *S. Paolo fuori le mura*, καὶ νῦν ἐν τῷ ἐν Λατεράνῳ Μουσείῳ ἀποκειμένη ⁷, δύο ἄνδρες παρὰ τὸν Θεὸν Πατέρα ἰστάμενοι,

¹ Schultze, Katak. σελ. 143—150 καὶ σελ. 150—156. σημ. 1—6 Archäol. σελ. 342. Οὕτως οὐλόθριξ παρίσταται ὁ Ἰησοῦς καὶ ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἀπεικονίσει ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν νομισμάτων τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ Β', τοῦ ῥινοτήτου (685—711), οὗτινος τὴν εἰκόνα ληφθεῖσαν ἐκ τοῦ Sabatier τόμ. 1. pl. XXXVII. 2. 1. ἰδὲ ἐν σελ. 42. Τῶν διαφόρων δὲ εἰκονογραφικῶν τύπων τοῦ Ἰησοῦ πίνακα ἰδὲ Kraus, ἐν λέξει Jesus Christus. σελ. 24. x. ἐξ., ἐνῷ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ δ'. αἰῶνος παρίσταται πωγωνοφόρων. Der bärtige typus. Schultze, Die Katakomben σελ. 146. 147. 155 σημ. 6 Archäol. σελ. 343.

² Ὡς ἐν τῷ ἐν Κανῶ θαύματι, Ott. σελ. 311, ἐν τῇ εὐλογίᾳ τῶν ἄρτων, Kraus ἐν λέξει Brodvermehrung fig. 82. σελ. 175. ἐν τῇ ἐξεγέρσει τοῦ Λαζάρου, Ott. σ. 217. 218. Schultze, Katak. fig. 26 σελ. 104. fig. 29. σελ. 109. καὶ ἄλλαχού.

³ Ψαλμ. ρθ'. 2. Τοιαύτην *virgulam divinam* εἰκονίζοντο κρατοῦντες καὶ οἱ θαυματοποιοὶ τῆς ἀρχαιότητος. Schultze, Archäol. σελ. 172. Die Katakomb. σ. 111.

⁴ Kraus ἐν λέξει Jes. Christus fig. 7. σελ. 10. ἐν λέξει Handauflegung. fig. 235. 236. σελ. 648. Ott. σ. 212—216. Pératé, Archéol. Chrét. fig. 155. σελ. 237, fig. 157. σελ. 238. fig. 158. σελ. 239. fig. 159 σελ. 239. fig. 160. σελ. 240. καὶ fig. 161—165 σελ. 241—243.

⁵ Schultze, Katak. fig. 39. σελ. 148. Archäol. σελ. 346. Kraus ἐν λέξει Jesus Christus fig. 12 σελ. 12. Ott. σελ. 137.

⁶ Schultze, Die Katakomben σελ. 149.

⁷ Εἰκόνα ταύτης ἰδὲ Schultze, Archäologie fig. 99. σελ. 324. Kraus, ἐν λέξει Geist. fig. 210. σελ. 595.

πρὸς ὃν οἱ ἀδελφοὶ Ἀβελ καὶ Κάιν τὰ δῶρα αὐτῶν προσφέρουσι, κατὰ τινὰς μὲν ἀπεικονίζουσι τὰ δύο ἕτερα τῆς ἁγίας Τριάδος πρόσωπα ¹, κατ' ἄλλους ὅμως ² οὗτοί εἰσιν ἀπλῶς Ἀγγελοι, οὕτως ἐν μορφῇ ἀνδρῶν καὶ ἄνευ πτερυγίων ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ ἀπεικονίζονται ³.

Ὁ Θεὸς Πατὴρ ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ, ἕνεκα τῶν λόγων τοῦ Κυρίου «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε ⁴, καὶ ὁ ἑώρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα» ⁵, εἰκονίζεται δι' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ⁶, κυρίως ὅμως ἐκ τῶν ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ ἐκφράσεων «βραχίον Κυρίου» ⁷, «δεξιὰ Κυρίου» ⁸, «δεξιὰ τοῦ Θεοῦ» ⁹, «χεὶρ Κυρίου» ¹⁰, «χεὶρ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος» ¹¹, καὶ τῶν τοιούτων, ἡ καθ' αὐτὸ παρουσία τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ εἰκονίζεται ὡς βραχίων ἢ χεὶρ ἐξερχομένη τοῦ Οὐρανοῦ ¹², ὡς ἐν τῇ πλάσει τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὕας ¹³, ἐν τῇ θυσίᾳ τοῦ Ἰσαάκ ¹⁴,

¹ Kraus, ἐν λέξει Geist. fig. 240. σελ. 595.

² Schultze, Archäologie fig. 99. σελ. 324, 348.

³ Bottari, σελ. 51. 137. Pératé, Archéol. Chrét. fig. 76. σελ. 121. Schultze, Die Katak. σελ. 149. Archäol. σελ. 324 348.

⁴ Ἰωάν. α'. 18.

⁵ Ἰωάν. 27. ιδ'. 9.

⁶ Kraus ἐν λέξει Abel. fig. 2. σελ. 2. ἐν λέξει Gott. σελ. 628. πρὸς καὶ Carrucci, Storia dell arte crist. I. σελ. 284, καὶ πολὺ βραδύτερον, κατὰ τὸν Δανιήλ ζ'. 13. ὡς γέρον, παλαιὸς τῶν ἡμερῶν.

⁷ Ἦσ. κζ'. 41. Λουκ. α'. 51.

⁸ Ἐξοδ. ιε'. 6.

⁹ Ψαλμ. η'. 14. μγ'. 4.

¹⁰ Ἰωβ. α'. 11. Λουκ. α'. 66. Πραξ. ια' 24. ιγ'. 11.

¹¹ Ἐβρ. ι'. 31.

¹² Schultze, Archäol. σελ. 323. Kraus ἐν λέξει Gott. σελ. 629. Οὕτω βραδύτερον, ἀπὸ Κωνσταντίνου Ε'. τοῦ Κοπρωνόμου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λέοντος (751—775) ἐπὶ τῶν Βυζ. νομισμάτων εἰκονίζεται ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ εὐλογοῦσα καὶ σκέπουσα τοὺς Αὐτοκράτορας. πρὸς Sabatier. pl. XL. 22. XLVII. 17. XLIX. 3. XLIX. 16. LII. 2. LIII. 19. LV. 3. 4. 5. 7. LVI. 15. 16. 17. LVII. 13. LVII. 15. 19. 20. LX. 6. LXIV. 9. καὶ. μέχρι τῆς ἐν Τρα πεζοῦ.τι Θεοδώρου τῆς Κομνηνῆς (1285). Pl. LXVIII. 6.

¹³ Carrucci. CXII. 1—2.

¹⁴ Carrucci LXVII. CCLXII. CCCX⁴. 4 CCCXII⁴. CCGXXIII⁴. CCCXXIII⁴. CCCXX⁴. CCCXXV⁴. CCCXXVI⁴. C⁴CLII⁴.

ἐν τῇ ὑπὸ Μωϋσέως λήψει τοῦ νόμου ¹, ἐν τῇ ἀπεικονίσει τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τῶν Ἀποστόλων καὶ ἄλλων ἁγίων ², ἐν τῇ παραστάσει τοῦ θανάτου τοῦ Ἀνανίου καὶ τῆς Σαπφείρας ³ καὶ ἐν ἄλλαις παραστάσεσι.

Τὸ πνεῦμα ὅμως τὸ ἅγιον, ἕνεκα τῆς ἀπὸ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελιστῶν ρητῆς μαρτυρίας, ὅτι τοῦτο κατέβη ἐν εἰδει *Περιστερᾶς* ⁴, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἡδὴ χρόνων πάντοτε ὑπὸ μορφήν περιστερᾶς εἰκονίζετο ⁵.

Ἐν τέλει παρατηροῦμεν ὅτι ὁ σκοπὸς καὶ ἡ χρῆσις τῶν εἰκόνων καθ' ὅλην τὴν πρώτην περίοδον ταύτην εἶχε χαρακτῆρα ἐντελῶς *ιδιωτικόν*, ἄλλως ἢ ἐν Ἑλιθερίτῳ τῆς Ἰσπανίας τῷ 305—306 συγκροτηθεῖσα Σύνοδος, διὰ τοῦ 36 κανόνος αὐτῆς, ρητῶς ἀπηγόρευσε τὴν ἐπ' Ἐκκλησίας χρῆσιν τῶν εἰκόνων ⁶.

Περὶ τὸ τέλος ὅμως τῆς περιόδου ταύτης ἡ Χριστιανικὴ τέχνη, ἡ ἀπ' ἀρχῆς μετὰ νέας ζωῆς ἀρξαμένη καὶ μετ' αὐξανόμενης δυνάμεως τὸ στάδιον τῶν πρώτων τούτων αἰώνων διατρέξασα, κατὰ δὴλα ἡδὴ δείκνυσιν ἔχνη ἰδίᾳς ἀνεξαρτησίας, καὶ ὑπὸ τοιαύτην τάσιν νικηφόρος εἰσέρχεται εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀρχομένην νέαν τῆς Χριστιανικῆς ἐν γένει τέχνης περίοδον.

¹ Carrucci. XLIX. CXLIII. CCLXII. CCCXI. CCCXXIV. CCCXXVI. CCCXXVIII.

² Carrucci. CCLIII. CCLXX, CCLXXXVI. CCXCH. CCXCIV.

³ Πράξ. ε'. 1—10. Lübke. Kunstgesch. fig. 180. σελ. 260. Kraus, ἐν λέξει Gott. fig. 227. σελ. 630.

⁴ Ματθ. γ'. 16. Μαρκ. α'. 10. Λουκ. γ'. 21. Ἰωάν. α'. 32.

⁵ Schultze, Die Katak. σελ. 131. 149. Archäol. σελ. 347. 348. Kraus. ἐν λέξει Taube καὶ Taufe. fig. 484. σελ. 837. πρόβλ. καὶ ἐν σελ. 7. σημ. 2. ὅσα περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶπομεν.

⁶ «Placuit picturas in ecclesia non esse debere, ne quod colitur et adoratur in parietibus depingatur». Concillium Elibertanum. can. 36. Hefelé. Conciliengeschichte. "Εκδ. 6'. I σελ. 170. Guericke Archäol. σελ. 129. Μελετ. Ἐκκλ. Ἱστορ. τόμ. Α'. σελ. 337. Δ. Κυριακοῦ Ἐκκλ. Ἱστορ. σελ. 90. Schultze. Archäol. σελ. 11. Die Katakomben σελ. 89.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

(313-842)

ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΤΑΥΤΗΣ — ΕΠΟΧΗ
ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ. — ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ
ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ. — Η ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑ. —
ΤΑ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΑ.

ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΤΑΥΤΗΣ

Ἄ ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου νέας ζωῆς ἔργα, οἱ ἐπὶ
τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ προκύψαντες αὐτοτελοῦς
ἰδιοφυΐας τύποι, καὶ τὰ ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων γεγονότα,
εἰσὶν οἱ μεγάλοι σταθμοί, δι' ὧν διέρχεται ἡ δευτέρα αὕτη
τῆς Χριστιανικῆς ἀγιογραφίας περίοδος, ἐπομένως καὶ τὴν
περίοδον ταύτην δυνάμεθα νὰ ὑποδιαίρῃσωμεν·

Α'. *Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἐποχὴν*
(313—532).

Β'. *Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ* (532—726),
καὶ

Γ'. *Εἰς τὴν τῶν εἰκονομάχων, ὧν ἔτεκεν αὐθιεντικὸν ἐν τῇ Ἐκ-
κλησίᾳ λαμβάνουσι κῦρος αἱ ἱερὰ εἰκόνες* (726—842).

Α΄ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

313—332.

Διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ 313 τοῦ Αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, σὺν τῷ νέῳ θρησκευματι, καὶ ἡ νέα τέχνη λυθεῖσα τῶν συμβολικῶν δεσμῶν, ἀ ἐπέβαλλον αὐτῇ οἱ διωγμοὶ τῶν πρώτων αἰώνων, μετ' ἀκρατήτου ἐνθουσιασμοῦ, φυσικῶς ἐπερχομένου εἰς ἀπηνῶς διωχθέντας, ἤρξατο πλουσίως καὶ φιλοκαλῶς διακοσμοῦσα τοὺς Ναοὺς τοῦ νέου θρησκευματός ¹.

Αὐτὸς πρῶτος ὁ Μ. Κωνσταντῖνος «ἀδιηγήτοις κάλλεσιν» ² ἄρχεται φαιδρύνων τὰ ἀπὸ τῆς σκοτίας τῶν Κατακομβῶν εἰς φῶς ἀχθέντα νέα τοῦ Χριστιανικοῦ δόγματος καθιδρύματα ³, μετ' ἐκπύλου ἀγλαίας ιδρύων τοὺς ἐν Ἱερουσολύμοις ⁴, ἐν Νικομηδείᾳ ⁵, ἐν Μαμβρῇ ⁶, ἐν Ἑλίουπόλει ⁷, ἐν Βυζαντίῳ ⁸ καὶ ἀλλαχοῦ Ναοὺς· ἡ δὲ Μήτηρ αὐτοῦ Ἑλένη «μνήμασι θαυμαστοῖς κατεκόσμη τὰς ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἑλαιῶν καὶ ἐν Βηθλεὲμ Ἐκκλησίας» ⁹, ἃς πάλιν ὁ υἱός, τοῖς ἐξ ἀργύρου καὶ χρυσοῦ κειμηλίοις παραπετάσμασί τε ποικίλοις ἐτίμα, τὰς τῆς Μητρὸς ἐπαύζων φιλοκαλίαις ¹⁰ ».

Πρόδηλον ἐντεῦθεν ἡ σπουδὴ καὶ ἐνέργεια αὕτη τοῦ Μεγάλου Αὐτοκράτορος ὑπὲρ τοῦ καθωραϊσμοῦ τῶν Χριστιανικῶν οἰκοδομημάτων, πόσον ἐνεψύχου καὶ προῆγε τὴν Χριστιανικὴν ἐν γένει τέχνην, ἥτις κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, κρᾶμα οὖσα τῆς Ἑθνικῆς καὶ Χριστιανικῆς, καθ-

¹ Πρὸβλ. Πανηγυρικὸν ἐπὶ τῇ τῶν ἐκκλησιῶν οἰκοδομῇ Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστ. Χ. δ'. σ. 849—80.

² Εὐσεβ. ἐν βίῳ Κωνστ. III. κεφ. μ'. σ. 1100.

³ Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Χ. κεφ. β'. σ. 845. δ'. σ. 856. 865. Ἐν βίῳ Κωνστ. I. κεφ. μβ'. σ. 956. II κεφ. με'. σ. 1021. μς'. σ. 1024. IV. κεφ. νη'. σ. 1209.

⁴ Εὐσεβ. ἐν βίῳ Κωνστ. III. κεφ. λα'. σ. 1092—1100.

⁵ Αὐτόθι σ. 1109.

⁶ Αὐτόθι σ. 1112.

⁷ Αὐτόθι σ. 1124.

⁸ Αὐτόθι σ. 1108.

⁹ Εὐσεβ. ἐν βίῳ Κωνστ. III. κεφ. μα'.—μδ'. σ. 1101—1105.

¹⁰ Αὐτόθι. κεφ. μγ'. σ. 1104.

μηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον παρσκευάσας τοὺς προσιδιάζοντας τύπους τῆς ἀμέσως ἐπομένης Χριστιανικῆς ἀγιογραφικῆς τέχνης.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐκλείποντος τοῦ φόβου τῶν διωγμῶν, συνελλείπει καὶ ὁ μυστικισμὸς καὶ ὁ συμβολικὸς χαρακτήρ τῆς προηγουμένης περιόδου.

Ὁ Σταυρὸς, ὃν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ὁ Αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ἐν Οὐρανῷ εἶδεν ¹ ἐν δόξῃ ἤδη ὑψοῦται πρὸ τῶν βασιλικῶν αὐτοῦ προθύρων ² τίθεται ἐπὶ τῶν ὀπλῶν ³, προπορεύεται τοῦ ἐνόπλου στρατοῦ ⁴, καὶ ὡς φυλακτήριον τῆς βασιλείας αὐτῆς ⁵ κατακοσμεῖ τοῦ βασιλείου αὐτοῦ οἴκου τὰς κεχρυσωμένας φατνώσεις ⁶, δι' ἧς ἰδιάζουσα φιλοκαλίᾳ προσοχὴ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην κατεβάλλετο (Lacunaria, Laquearia ⁷).

Ἐνῷ δὲ ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ, τὸ ἱερὸν τοῦ Ἰησοῦ μονόγραμμα πεφοβισμένοι οἱ Χριστιανοὶ ὑπὸ τὸ σκότος τῶν Κατακομβῶν περιέκρυπτον, ἐνδόξως καὶ μετὰ θριάμβου νῦν τοῦτο ὑψοῦται ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ λαβάρου τοῦ Κράτους, καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ κράνους τοῦ πρώτου Χριστιανοῦ Αὐτοκράτορος ⁸.

Δι' Ἑλληνικῶν δὲ χαρακτήρων, οὕτω λαμπρῶς τοῦτο ἐπὶ τῶν τι-

¹ «Γραφὴν τε αὐτῶν συνῆφθαι λέγουσιν τ σ υ τ ω ν ι χ α». Εὐσεβ. ἐν βίῳ Κωνστ. I. κεφ. κη'. σ. 944. Ὁ τύπος, «ἐν τ ο υ τ ω ν ι χ α», εἶναι μεταγενέστερος εὐρισκόμενος ἐπὶ νομισμάτων τοῦ Αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, ἐν οἷς οὗτος παρίσταται νικητῆς φέρων τὸν τίμιον Σταυρὸν Sabatier. pl. XXVII. 26. τόμ. Α'. σ. 262. 269. σημ. 2.

² Εὐσεβ. ἐν βίῳ Κωνστ. III. κεφ. γ'. σ. 1057. πρξ. καὶ I. κεφ. κθ'. σ. 944.

³ Εὐσεβ. ἐν βίῳ Κωνστ. IV. κεφ. κα'. σ. 1168.

⁴ Εὐσεβ. ἐν βίῳ Κωνστ. III. κεφ. μθ'. σ. 1109.

⁵ Εὐσεβ. ἐν βίῳ Κωνστ. III. κεφ. μθ'. σ. 1109.

⁶ Εὐσεβ. ἐν βίῳ Κωνστ. III. λζ'. ἔκδ. Migne. σελ. 1096. πρβλ. περὶ τοῦ πλουσίου διακόσμου τῶν φατνωμάτων τῆς Ἐκκλησίας καὶ Γρηγ. Νύσσης, εἰς τὴν ἑαυτοῦ χειροτονίαν. Τόμ. III. ἔκδ. Migne. σελ. 544—545.

⁷ Εὐσεβ. ἐν βίῳ Κωνστ. III. λθ'. σ. 1092. λς'. σ. 1096. πρβλ. καὶ Kraus ἐν λέξει Lacunaria.

⁸ «Ἐψηλὸν δόρυ χρυσῷ κατημφισμένον», λέγει ὁ Εὐσέβιος, «κέρας εἶχεν ἐγκάρσιον Σταυρῷ σχήματι πεποιημένον, ἄνω δὲ πρὸς ἄκρῳ τοῦ παντός, στέφανος ἐκ λίθων πολυτελῶν καὶ χρυσοῦ συμπεπλεγμένος κατεστήρικτο καθ' οὗ τῆς σωτηρίου ἐπηγορίας τὸ σύμβολον, δύο στοιχεῖα τὸ Χριστοῦ παραδηλοῦντα ὄνομα διὰ τῶν πρώτων ὑπεσήμεναιον χαρακτήρων, χιαζομένου τοῦ Ρ κατὰ τὸ με-

μιοτάτων διαστήμων τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ Χριστιανικοῦ Κράτους ἀνυψωθέν, ἀμετακλήτως δίδωσιν εἰς τοὺς μέλλοντας αἰῶνας τὸ σύνθημα, οὐ μόνον τῆς ἐπὶ νέων ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ ιδρύσεως τῆς ἐν Βυζαντίῳ Χριστιανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς τελείας νίκης τῆς ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ, διὰ τοῦτο ποικιλοτρόπως μὲν, ἑλληνιστὶ ὅμως πάντοτε τὸ ἱερὸν τοῦ Ἰησοῦ μονόγραμμα καὶ ἐν τοῖς νομίσμασιν αὐτῶν ἐπὶ μακρὸν ἀπεικονίζουσιν οἱ μετὰ τὸν Μ. Κωνσταντῖνον Αὐτοκράτορες Κώνστας ¹, Κωνστάντιος ², Οὔετρανίων ³, Μαγνέντιος ⁴, Ἰοβιανός ⁵, Οὐαλεντιανός ⁶, Γρατιανός ⁷, Οὐαλεντινιανός ⁸, Θεοδόσιος ⁹, Μαξιμῖνος ¹⁰, Ὀνώριος ¹¹, Ἀρκάδιος ¹², Θεοδόσιος ¹³, Εὐδοξία ¹⁴, Πουλχερία ¹⁵ καὶ Ζήνων ¹⁶.

Ἐκ τῶν ἱερῶν συμβόλων ὁ Δανιὴλ ἐν μέσῳ τῶν λεόντων, καὶ τὰ τοῦ καλοῦ Ποιμένος σύμβολα, «χαλκῷ πεπλασμένα καὶ χρυσοῖς πετάλοις ἐκλάμποντα» δημοσίᾳ περικοσμοῦσι τὰς ἐπὶ μέσῳ τῶν ἀγορῶν κειμένας κρήνας ¹⁷, ἥ δὲ ἀπεικόνισις τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἀμνοῦ ¹⁸, ὅτε μὲν αἱ-

σαίτατον, ᾧ δὴ κατὰ κράνους φέρειν εἴωθε κἀν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ὁ βασιλεὺς». Ἐν βίῳ Κωνστ. κεφ. λα'. πρβ. καὶ Lactandius de mort. pers. 44.

¹ Cohen. Description Historique des monnaies frappées sous l'empire Romain. Τόμ. 8. 1880—1892. Τόμ. VII. σ. 420 no. 111.

² Cohen. VII. σ. 668. no. 190 καὶ σελ. 490. no. 321.

³ Cohen. VIII. σ. 2. no. 1.

⁴ Cohen. VIII. σ. 13. no. 29.

⁵ Cohen. VIII. σ. 77. no. 22.

⁶ Cohen. VIII. σ. 107. no. 26.

⁷ Cohen. VIII. σ. 132. no. 51.

⁸ Cohen. VIII. σ. 142. no. 38.

⁹ Cohen. VIII. σ. 157. no. 28.

¹⁰ Cohen. VIII. σ. 169. no. 18.

¹¹ Cohen. VIII. σ. 183. no. 34.

¹² Sabatier. I. pl. I. IV. 12. 18. 25. 26. 27.

¹³ Sabatier. I. pl. V. 27.

¹⁴ Sabatier. I. pl. VI. 2. 3.

¹⁵ Sabatier. I. pl. VI. 12.

¹⁶ Sabatier. I. pl. VII. 12.

¹⁷ Εὐσέβ. ἐν βίῳ Κωνστ. III. κεφ. μθ'. σ. 1109.

¹⁸ Ἰωάν. α'. 29.

ροντος Σταυρόν ¹, ὅτε καθήμενου ἐπὶ θρόνου ² καὶ ἄλλοτε ἄλλως ³, το-
σοῦτον προσφιλὲς ἐπὶ μακρὸν ἦν, ὥστε ἡ ζ'. Οἰκουμενικὴ Σύνοδος τῷ 680
διὰ τοῦ πβ' κανόνος αὐτῆς αὐστηρῶς ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν τούτου, φο-
βουμένη μὴ οἱ Χριστιανοὶ ἐμπέσωσιν εἰς τὴν ζωολατρείαν τοῦ Ἄμνου.

Ὁ περὶ τὴν κεφαλὴν τῶν ἱερῶν προσώπων στέφανος ⁴ (Nimbus) ⁵,
ἐν χρήσει παρὰ τοῖς θεοῖς τῶν ἀρχαίων ⁶, παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις αὐτοῖς
καὶ τοῖς Χριστιανοῖς Αὐτοκράτορσι μέχρι τοῦ Ζ'. μ.Χ. αἰῶνος, εἰς ἐνδει-
ξιν θριαμβοῦ, δόξης καὶ ἀποθεώσεως ⁷, ἄγνωστος δὲ τοῖς Χριστιανοῖς
κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον ⁸, πρῶτον ἤδη, ἀπὸ τῆς περιόδου
ταύτης τίθεται περὶ τὰς κεφαλὰς τῶν ἁγίων, εἰς ἐνδειξιν τοῦ ἐν Οὐρα-
νοῖς ἀμαραντοῦ τῆς δόξης στεφάνου ⁹. Ἐνῷ δὲ περὶ τὴν κεφαλὴν τῶν
λοιπῶν ἁγίων γράφεται ἀπλοῦς στέφανος, περὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰη-
σοῦ ὑποτίθεται κυρίως τὸ πρῶτον ὁ Σταυρὸς ἢ τὸ ἱερόν αὐτοῦ μονόγραμμα
μα ¹⁰, ἔσθ' ὅτε μετὰ τοῦ Α καὶ Ω τῆς Ἀποκαλύψεως ¹¹.

Οὕτως ἐπὶ νομισμάτων τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β', Τι-
βερίου Ε', Μιχαήλ Α', Μιχαήλ Γ' καὶ Θεοδώρου, Ῥωμανοῦ Α', Κων-
σταντίνου Θ' καὶ Χριστοφόρου, Ἀλεξίου Α', καὶ Λατίνου ἔτι ἀνωνύ-

¹ Kraus ἐν λέξει Lamm. σελ. 265.

² Kraus ἐν λέξει Lamm. 266. Ciampini II. 58. Tab. XV.

³ Kraus αὐτόθι σελ. 267 καὶ τόμ. I. σ. 71.

⁴ Ἀποκ. ιδ'. 14.

⁵ Nimbus καλεῖται ὁ περὶ τὴν κεφαλὴν στέφανος, ἐνῷ aureola, gloria, καὶ δόξα,
κατὰ τὸν Δουκ. θ' 30—32. κυρίως εἰσὶν αἱ τὸ ὅλον σῶμα περιβάλλουσαι ἀκτι-
νες τῆς θείας δόξης. πρβ. καὶ Kraus ἐν λέξει Aureola ὑπὸ Münz σ. 104.
καὶ ἐν λέξει Nimbus ὑπὸ De Waal. σ. 496—9.

⁶ Ὁμήρου ὕμν. Ε. στίχ. 18. Virg. Aen. II. στίχ. 589.

⁷ Museo Bourbonico. XI. 3, 33. XIV. 21. Παγκαθὴν λεξικὸν Ἀρχ. ἐν λέ-
ξει Δημήτηρ σ. 217. Sabatier. I. σ. 32. Τοιοῦτους στεφάνους ἰδὲ ἐπὶ νομι-
σμάτων διαφόρων τοῦ Βυζαντίου Αὐτοκρατόρων. Sabatier. pl III. 15. V. II.
VI. 19. VII. 27. 26. IX. 2. XI. 20. XII. 6. 7. XXII. 1. 2. 4. 11. XXIV. 9.
XXVI. 21. 22. 23. 24. 25. 26. XXVII. 26. ἐπὶ νομισμάτων τοῦ Αὐτοκρά-
τορος Φωκά καὶ Λεοντιάδος 602—610.

⁸ Kraus ἐν λέξει Nimbus ὑπὸ De Waal. σ. 496, πρβ. 1 καὶ ὅσα ἐν σελ 34 εἵπομεν.

⁹ «Vor der Mitte des vierten Jahrhunderts scheint Christus den Nimbus
nicht erhalten zu haben». Schulze, Die Katakomben σελ. 147. καὶ σελ.
156. σημ. 6. πρβλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ Archäol. σελ. 346 καὶ 362

¹⁰ Kraus ἐν λέξει Jesus σελ. 12. fig. 12.

¹¹ Kraus ἐν λέξει Nimbus. fig. 327. σελ. 497.

Αυτοκράτορος ¹, εικονίζεται ὁ Ἰησοῦς φέρων ἀντὶ στεφάνου τὸν Σταυρὸν αὐτοῦ, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ νομίσματι τούτῳ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' ².

Βραδύτερον, περὶ τὸν Σταυρὸν ἐγράφη σ τ έ φ α ν ο ς ε, ὡς ἐν τῷ δευτέρῳ τούτῳ νομίσματι Βασιλείου τοῦ Θ' καὶ Κωνσταντίνου ΙΑ' ³. Ὁ στέφανος δὲ οὗτος περιέγραψε τὰ τρία τοῦ Σταυροῦ κέρατα, ⁴ ἐφ' ὧν εἶτα προσε-

τέθησαν τὰ ἀπὸ τῆς Ἑξόδου (γ' . 14) γράμματα **Ο Ω Ν** ⁵. Πολλάκις δὲ καὶ πέραν τοῦ στεφάνου προεκτείνεται ὁ ὑπὸ τὴν κεφαλὴν Σταυρὸς οὗτος, ὡς ἐν τῇ ἐφ' ὕψους εἰκόνι τοῦ Ἑμ. μ. α. ν. ο. ὑ. ἡ. λ., ἐν τῷ μύακι τοῦ Ἀθήνησι Ναοῦ τοῦ Νικοδήμου.

Τὰ ψηφοθετήματα, κυρίως παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, προσωρισμένα εἰς ἐπίστρωσιν δαπέδων, ἀγροκηπίων, θερμῶν κλ. ⁶ παραλαμβάνονται ἥδη εἰς διακόσμησιν τῶν τοίχων, τῶν ἱερῶν Ναῶν καὶ τῶν βαπτιστηρίων· τοὺς τεχνίτας δὲ τούτων, *ψηφοθέτας, ψηφωτάς, μουσειωτάς* ἢ *μουσιάτορας* καλουμένους, πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ νέου τούτου τύπου τῆς τέχνης καὶ ἐτίμησεν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἀπαλλάξας αὐτοὺς παντὸς προσωπικοῦ φόρου ⁷.

¹ Τοιαύτας ἀπεικονίσεις ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν ἀνωτέρω Αυτοκρατόρων ἰδὲ Sabatier. pl. XXXVIII. 9. 12. pl. XLII. 1. pl. XLIV. 7. 12. pl. XLIV. 10. pl. LII. 15 καὶ pl. LVIII. 19.

² Sabatier. pl. XXXVII. 2. τόμ. Β'. σελ. 23.

³ Sabatier. τομ. Β'. σ. 144, 147, pl. XLVIII. 10.

⁴ Τοιοῦτους στεφάνους περὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰησοῦ, ἐν οἷς ἐγγράφεται τὸ σχῆμα τοῦ Σταυροῦ, ἰδὲ ἐπὶ τῶν νομισμάτων Βασιλείου Α' καὶ Κωνσταντίνου Θ' (869-870). Sabatier. pl. XLIV. 22 καὶ pl. XLVI. 1. 4. 6. 12. 18. pl. XLVII. 10. 12. pl. XLVIII. 2. 4. 5. 67. 10. 19. pl. XLIX. 2-5. 13. 14. 16. 17. pl. L. 1. 2. 6. 8. 10. 11. pl. LI. 1. κτλ. καὶ Kraus, ἐν λέξει Nimbus, fig. 326. σ. 497. καὶ ἐν λέξει Jesus Christus, fig. 15-21. σ. 21.

⁵ Καὶ ἡ χεὶρ δὲ τοῦ Θεοῦ εὐλογοῦσα φέρει πολλάκις στέφανον (Sabatier. τόμ. Α'. σελ. 29), ἢ ὑπ' αὐτὴν ὑποτίθεται ὁ Σταυρὸς, ὡς ἐν τῇ παρὰ τὴν Λεβάδειαν Μονὴν τοῦ Ὁσίου Λουκά τοιαύτη τις ἐφ' ὕψους εὐρηται ἀπεικόνισις, ἀντικαταστήσασα ἀρχαῖον ψηφοθέτημα, εἰς ἔνδειξιν τῆς παντοδυνάμου δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου.

⁶ Lübke, Kunstgesch. τόμ. Α'. σελ. 263.

⁷ Codex Theodosianus. Lex. 2. De excus. artific. ἰδὲ καὶ Kraus ἐν λέξει Mosaik. σ. 421. Ἐκτενέστερον δὲ περὶ τῆς ὀνομασίας, ἱστορίας καὶ τέχνης τῶν ψηφοθετημάτων ἰδὲ Γ. Λαμπάκη, Μονὴ Δαφνίου σ. 110-113.

Εἰ δὲ καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς περιόδου ταύτης ἱεραὶ εἰκόνες δὲν ἦσαν ἐν χρήσει ἐν τοῖς ἱεροῖς Ναοῖς ¹, οὐχ ἦττον Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς πολ-
λὰς ἀποδίδωσιν εἰκόνας εἰς τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον, ὡς « τὴν ἐν Βη-
θλεὲμ γέννησιν, τὴν τῶν Ποιμένων αὐτοψίαν, τὴν τῶν Μάγων ὄρω-
φορίαν, τὸν τοῦ ἀστέρος δρόμον, τὴν τοῦ δικαίου Συμεὼν εἰσδοχὴν, τὴν
ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου βάπτισιν, τὴν τῶν παραδόξων καὶ θεϊκῶν θαυμάτων
ἀνάδειξιν, τὰ ἐκούσια παθήματα, τὴν ὑπερφυᾶ καὶ ζωηφόρον ἀνάστα-
σιν, τὴν εἰς Οὐρανούς θεικὴν ἀνάληψιν καὶ τὰ ἀκόλουθα τῶν ἀποστό-
λων τερατουργήματα ».

Αἱ ἱεραὶ εἰκόνες τὸ κατ' ἀρχὰς εἰσῆχθησαν, ὡς εἶδομεν (σελ. 36),
εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν Χριστιανῶν ², εἰκονίζοντο δὲ ἐπὶ τῶν τοίχων
τῶν οἰκιῶν, ἐπὶ τῶν οἰκιακῶν σκευῶν, ἐπὶ λυχνιῶν, ἐπὶ φιαλῶν, ἐπὶ δα-
κτυλίων, ἐπὶ κοσμημάτων, ἐπὶ ὕψασμάτων καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ἐνδυ-
μάτων τῶν ἀρχαίων Χριστιανῶν τοιαῦται ἦσαν ἢ ἐπὶ σινδόνοσ εἰκὼν
τῆς ἁγίας Εὐφημίας, ἣν ὁ Ἀμασειᾶς Ἀστέριος εἰς ἓνα τῶν ὑποστέγων
δρόμων ἰδὼν λαμπρῶς ἡμῖν περιέγραψεν ³, αἱ ἐν « δακτυλίων σφενδόναϊς
καὶ ἐκπώμασι καὶ φιάλαις καὶ θαλάμων τοίχοις » γραφόμεναι εἰκόνες
Μελετίου Ἐπισκόπου Ἀντιοχείας ⁴ καὶ ἡ ἐν τῷ ἰδίῳ θαλάμῳ τοῦ ἱεροῦ
Χρυσοστόμου εἰκὼν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, πρὸς ἣν ὁ θεὸς Πατὴρ
συχνάκις ἠτένιζε, τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ ἐρμηνεύων ⁵. Ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων
δ' αὐτῶν οἱ μὲν ἀπεικονίζον λέοντας, παρδάλεις, ἄρκτους, ταύρους καὶ
κύνας, ἐφ' ᾧ δακτυλοδεικτοῦντες καθ' ὁδὸν οἱ παῖδες παρηκολούθουν
τοὺς οὕτως ἐνδεδυμένους, οἱ δὲ εὐλαβέστεροι αὐτῶν ἀπεικονίζον τὸν Ἰη-

¹ « Παρ' ἡμῖν γὰρ ἀπείρηται τὰ τοιαῦτα ». Εὐσεβ. ἐπιστολὴ πρὸς Κωνσταν-
τιαν τὴν Βασίλισσαν, τόμ. II. σ. 1545—50. πρβλ. καὶ ἐν σελ. 36, σημ. 6
τὸν 36 κανόνα τῆς ἐν Ἐλιβίρᾳ συνόδου.

² Ἰωάν. Δαμασκηνοῦ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Θεοδοσίον τόμ. II. σ. 349.

³ Λέοντος Νεαπόλεως λόγος ε'. πρὸς Ἰουδαίους παρὰ Ἰωάννη τῷ Δαμασκηνῷ
Πατρ. τόμ. 94 σελ. 1385—88.

⁴ « Εὐφράνορος ἂν εἶπες εἶναι τὸ φιλοτέχνημα, ἧ τινος ἐκείνων τῶν παλαιῶν,
οἱ τὴν γραφικὴν ἤραν εἰς μέγα, ἐμφύχους ὀλίγου δέοντος ἐργασάμενοι πίνακας ». Ἀστερ. Ἀμασειᾶς εἰς μαρτύριον τῆς πανευφήμου μάρτ. Εὐφημίας ἔκφρασις.
Πατρ. Mign. Τόμ. 40. σ. 336.

⁵ Χρυσост. λόγος εἰς Μελέτιον Ἀντιοχείας παρὰ Ἰωάννη τῷ Δαμασκηνῷ
Πατρολ. τόμ. 94. σελ. 1313—16.

⁶ Ἰωάν. Δαμ. Πατρολ. τόμ. 94. σ. 1277 καὶ σελ. 1280

σούν μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ τὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀναγινωσκόμενα θαύματα.

Τὰς πολυτίμους τὰύτας πληροφορίας, περὶ τῆς τότε ὑφαντικῆς τέχνης καὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων ἐνυφαινομένων παραστάσεων διέσωσεν ἡμῖν ὁ κατὰ τὸν δ' αἰῶνα ἀκμάσας Ἀμασειᾶς Ἀστερίος ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ, εἰς τὸν πλούσιον καὶ εἰς τὸν Λάζαρον, ἐν ᾧ ὁ ἱερός Πατὴρ τονίζων τὰ τῆς ἐλεημοσύνης ἔργα, κακίζει τὰς περὶ τὰς ἀμφιέσεις δαπάνας. Ἰδοὺ ἐπὶ λέξει ὡς ἔχουσιν οἱ πολλῆς ἱστορικῆς ἀξίας λόγοι τοῦ ἱεροῦ τούτου Πατρός, « . . . ἀλλὰ τινὰ κενὴν ὑφαντικὴν ἐξευρόντες καὶ περιέργον, ἥτις τῇ πλοκῇ τοῦ στήμονος πρὸς τὴν κρόκην ¹ τῆς γραφικῆς μιμεῖται τὴν δύναμιν καὶ πάντων ζώων τοῖς πέπλοις τὰς μορφὰς ἐνσημαίνεται τὴν ἀνθινὴν καὶ μυρίοις εἰδώλοις πεποικιλμένην φιλοτεχνούσιν ἐσθῆτα ἑαυτοῖς τε καὶ γυναιξὶ καὶ παισὶ· παίζοντες λοιπὸν οὐ σπουδάζοντες . . . ὅταν οὖν ἐνδυσάμενοι φανῶσιν, ὡς τοῖχοι γεγραμμένοι παρὰ τῶν συντυγχανόντων ὁρῶνται.

«Καὶ πού καὶ τὰ παιδιὰ αὐτοῖς παρίστανται μειδιῶντα πρὸς ἄλληλα καὶ δακτυλοδεικτοῦντα τὴν ἐν τοῖς ἱματίοις γραφήν, βαδίζουσι δὲ πορευόμενα, οὐκ ἀναχωροῦντα μέχρι πολλοῦ. Ἐκεῖ λέοντες καὶ παρδαλεῖς· ἄρκτοι καὶ ταῦροι καὶ κύνας· ὕλαι καὶ πέτραι καὶ ἄνδρες θηροκτόνοι, καὶ πᾶσα ἡ τῆς γραφικῆς ἐπιτήδευσις μιμουμένη τὴν φύσιν. Ἐδεῖ γὰρ μὴ τοὺς τοίχους αὐτῶν μόνον, ὡς ἔοικεν, καὶ τὰς εἰκίας κοσμεῖσθαι· ἀλλ' ἤδη καὶ τοὺς χιτῶνας καὶ τὰ ἐν ἐκείνοις ἱμάτια.

«Ὅσοι δὲ καὶ ὅσαι τῶν πλουτούντων ἐν ὑμῖν εὐλαβέστεροι, ἀνελιζόμενοι τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν ταῖς ὑφανταῖς παρέδωκν· αὐτὸν λέγω τὸν Χριστὸν ἡμῶν μετὰ τῶν μαθητῶν ἀπάντων· καὶ τῶν θαυμασίων ἕκαστον, ὡς ἡ διήγησις ἔχει· ὅψει γὰρ τὸν γάμον τῆς Γαλιλαίας καὶ τὰς ὑδρίας· τὸν παραλυτικόν, τὴν κλίνην ἐπὶ τῶν ὤμων φέροντα· τὸν τυφλόν, τῷ πηλῷ θεραπευόμενον· τὴν αἰμορροοῦσαν, τοῦ κρασπέδου λαμβανομένην· τὴν ἁμαρτωλόν, τοῖς ποσὶ τοῦ Ἰησοῦ προσπίπτουσαν· τὸν Λάζαρον, ἐκ τοῦ τάφου πρὸς τὴν ζωὴν ὑποστρέφοντα ² ».

¹ Κρόκη, τὸ λινόν, ὅπερ καὶ νῦν αἱ ὑφαίνουσαι καλοῦσι κροκίδι.

² Ἀστερίου Ἀμασειᾶς λόγος εἰς τὸν πλούσιον καὶ εἰς τὸν Λάζαρον. Πατρ. Migne τόμ. 40. σ. 166—168. Ἐν Ῥαβέννῃ δὲ ἐν τοῖς ψηφοτετήμασι τοῦ Sⁱ Vitale, ἐν τῇ διηγησμένῃ ραφιδεύσει (broderie) τῆς ἐφεστρίδος τῆς Αὐτοκρατείας Θεοδώρου εἰκονίζονται οἱ Μάγοι, τὰ δῶρα τῷ Ἰησοῦ προσάγοντες, ἐκ τῆς

Ἐὰν δὲ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς δ' ἐκτονταετηρίδος αἱ ἱεραὶ εἰκόνες ἦσαν ἐν ἰδιωτικῇ χρήσει, περὶ τὰ τέλη ὅμως ταύτης οἱ τοῖχοι τῶν Ἐκκλησιῶν λαμπρῶς καθωραίζονται ὑπὸ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ὧν τὴν πρώτην θέσιν, μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ, κατέχουσιν αἱ κατ' ἐκλογὴν παραστάσεις τῆς Π. Διαθήκης καὶ αἱ ἀριστεῖαι τῶν ἁγίων Μαρτύρων. Αἱ διαφοροὶ δ' αὗται ἁγιογραφικαὶ παραστάσεις, τὸ πρῶτον ἥδη δημοσίᾳ ἐν τοῖς Ναοῖς καὶ ἀλλοδαποῦ ἀναπτυσσόμεναι, προκαλοῦσι τὴν συγκίνησιν καὶ τὰ δάκρυα τῶν Μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων¹.

Ὁ Νύσσης δὲ Γρηγόριος οὕτως περιγράφει ἡμῖν τὸν ἐσωτερικὸν διακοσμον τῶν ἀριστεῶν Θεοδώρου τοῦ μάρτυρος ἐν τῷ ἱερῷ αὐτοῦ Ναῷ· «ἐλθὼν δ' εἰς τι χωρίον ὅμοιον τούτῳ, ἐνθα σήμερον ὁ ἡμέτερος σύλλογος, ὅπου μνήμη δικαίου καὶ ἁγίου λείψανον· πρῶτον μὲν τῇ μεγαλοπρεπείᾳ τῶν ὁρωμένων ψυχαγωγεῖται, οἶκον βλέπων ὡς Θεοῦ ναόν, ἐξησκημένον λαμπρῶς τῷ μεγέθει τῆς οἰκοδομῆς, καὶ τῷ τῆς ἐπικοσμῆσεως κάλλει, ἐνθα καὶ τέκτων εἰς ζώων φαντασίαν τὸ ξύλον ἐμόρφωσε, καὶ λιθοξόος εἰς ἀργύρου λειότητα τὰς πλάκας ἀπέξεσεν.

«Ἐπέχρωσε δὲ καὶ ζωγράφος τὰ ἄνθη τῆς τέχνης ἐν εἰκόνι διαγραφάμενος, τὰς ἀριστείας τοῦ μάρτυρος, τὰς ἐνστάσεις, τὰς ἀλγηδόνας, τὰς θηριώδεις τῶν τυράννων μορφάς, τὰς ἐπηρείας, τὴν φλογοτρόφον ἐκείνην κάμινον, τὴν μακαριωτάτην τελείωσιν τοῦ ἀθλητοῦ τοῦ ἀγωνοθέτου Χριστοῦ, τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς τὸ ἐκτύπωμα πάντα ἡμῶν ὡς ἐν βιβλίῳ τινὶ γλωττοφόρῳ διὰ χρωμάτων τεχνουργησάμενος σαφῶς διηγόρευσε τοὺς ἀγῶνας τοῦ μάρτυρος, καὶ ὡς λειμῶνα λαμπρὸν τὸν νεῶν κατηγλαΐσεν· οἶδε γὰρ καὶ γραφὴ σιωπῶσα ἐν τοίχῳ λαλεῖν, καὶ

σχετικῆς ἐννοίας ὅτι καὶ αὕτη δῶρα. ὡς ἐκεῖνοι, τῷ Ναῷ προσφέρει. Εἰκόνα ταύτης ἰδὲ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν πρβλ. καὶ Bayet, *L'art Byzantin*. fig. 16. σ. 64 — 65. Bucher, fig. 110 σ. 168.

¹ «Εἶδον πολλάκις ἐπὶ γραφῆς εἰκόνα τοῦ πάθους (τὴν θυσίαν τοῦ Ἰσαάκ) καὶ οὐκ ἄδακρυτὴ τὴν θεάν παρῆλθον, ἐναργῶς τῆς τέχνης ὑπ' ὅψιν ἀγούσης τὴν ἱστορίαν». Γρηγ. Νύσσης. Πατρ. τόμ. 46. σελ. 572. Δαμασκ. τόμ. II. σελ. 324. πρβλ. καὶ Ἀστέριον «δακρύω δὲ τὸ ἐντεῦθεν καὶ μοι τὸ πάθος ἐπικόπτει τὸν λόγον». Πατρ. τόμ. 40. σ. 337.

τὰ μέγιστα ὠφελεῖν, καὶ ὁ τῶν ψηφίδων συνθέτης ἱστορίας ἄξιον ἐποίησε τὸ πατούμενον ἔδαφος¹ ».

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ ταύτης ἀναγινώσκωμεν ἐν τοῖς λόγοις τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς περιγραφὴν τῆς Δευτέρας Παρουσίας τοιαύτην², ὅαν βραδύτερον κατὰ τὸν 7. αἰῶνα ἐν τοῖς συγγράμμασιν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀναγινώσκωμεν³, καὶ ὅαν ἀκριβῶς καὶ νῦν ἐν τοῖς ἀρχαίοις Βυζ. Ναοῖς βλέπομεν, ὡς ἐν τῇ Μητροπόλει Σταγῶν, ἐν τῇ ἐν Σαλαμῖνι Μονῇ τῆς Φανερωμένης καὶ ἀλλαχοῦ.

Τὰ ψηφιοθετήματα τοῦ 8. αἰῶνος φέρουσι γενικῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀρχαίας τέχνης, καὶ ὑπενθυμίζουσιν ἡμῖν τὰ ἔργα, τὰς διακοσμήσεις καὶ τὰς ἀγιογραφικὰς συνθέσεις καὶ διαθέσεις τῶν Κατακομβῶν, ἐξ ὧν καὶ προῆλθον.

Τοιαῦτα ψηφιοθετήματά εἰσι· τῆς S. Costanza ἐν Ῥώμῃ, φέροντα τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ ἐντελῶς ὑπενθυμίζοντα τὰς ἐν ταῖς Κατακόμβαις διακοσμήσεις⁴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Θεσσαλονίκῃ, πιθανῶς κατὰ τινὰς ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου⁵. τὰ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 8. αἰῶνος (384—398) καθαρῶς ἀρχαίαις τέχνης, εὐγενεὺς διαθέσεως καὶ λεπτοῦ αἰσθήματος ψηφιοθετήματα τῆς S. Pudentiana ἐν Ῥώμῃ, παριστῶντα τὴν ἐπουράνιον Ἱερουσαλὴμ τῆς Ἀποκαλύψεως (κα'. 2. 10—27)⁶ ὡς καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 8. ἡ ἀπὸ τῶν ἀρ-

¹ Γρηγ. Νύσσ. Πατρ. τόμ. 46. Ἐγκώμιον εἰς τὸν μέγαν μάρτυρα Θεόδωρον σελ. 737—40.

² Γρηγ. Νύσσ. λόγος περὶ φιλοπτωχίας, ἔκδ. Migne. τόμ. 46. σελ. 472.

³ Ἐκδ. Migne. τόμ. 94. σελ. 324—5.

⁴ Schnaase. III. σ. 194. Ὁ δὲ Schultze λέγει περὶ αὐτῆς: «... die Decoration in S. Costanza, ... führt uns in die heitere Phantasiewelt Klassischer Ornamentik zurück... Nichts zeigt einen christlichen Ursprung an». Archäol. σ. 199. Ciampini. I. Tafel. I. Carrucci. Tav. CCIV—CCVII. Pératé, fig. 135-139. σελ. 189-198. De Rossi, Mosaici. fasc. XVIII.

⁵ Texier et Pullan. Archit. byzant. pl. XXX. Kraus, ἐν λέξει Mosaik. σελ. 423.

⁶ Schultze, Archäol. fig. 67. σ. 229—232. Pératé. fig. 140. σελ. 209. Carrucci. Tav. CCVIII—CCIX. Gerspach. Les mosaïques 38—40. Labarte, Arts industriels. Taf. 121. Schnaase. III. σ. 197.

Ὁ δὲ Kraus. περὶ τοῦ λαμπροῦ τούτου ψηφιοθετήματος σημειοῦ λέγων: «Die-

χῶν τοῦ ε'. αἰῶνος ψηφοθετήματα τῆς ἀψίδος τοῦ παρεκκλησίου τῶν S. S. Rufina καὶ Secunda ἐν τῷ βαπτιστηρίῳ τοῦ Λατεράνου ¹.

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ὅμως τοῦ ε'. αἰῶνος ἡ Χριστιανικὴ ἀγιογραφία ἄρχεται ἤδη κλίνουσα πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῆς συστηματοποίησιν, οὕτως ἐν τοῖς ψηφοθετήμασι τῆς S. Agatha ἐν Ῥαβέννῃ ὁ Ἰησοῦς καθήμενος ἐπὶ θρόνου μεταξὺ δύο λιτανευόντων αὐτὸν Ἀγγέλων ² προσλαμβάνει ἤδη τὸν τύπον, ὃν βραδύτερον βλέπομεν καθοριζόμενον ἐν τῷ Ναῶ τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ περὶ οὗ ἐν ταῖς ἐμπροσθεν ἐροῦμεν τὰ δέοντα.

Ἐν γένει δὲ ἡ Χριστιανικὴ ἀγιογραφία ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῆς προηγθείσης περιόδου πάντοτε στηριζομένη, διὰ τῶν ἀγιογραφικῶν μουσειακῶν παραστάσεων τοῦ ἀνωτέρω ναοῦ τῆς S. Agatha Maggiore ἐν Ῥαβέννῃ, τῆς S. Sabina ἐν Ῥώμῃ (424, ἔνθα εὐρηνται τὰ δύο διάσχημα ψηφοθετήματα τῆς προσωποποιήσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν ECCLESIA EX CIRCUMCIONE καὶ ECCLESIA EX GENTIBVS. ἐν μορφῇ δύο γυναικῶν βιβλία ἐν χερσὶν ἔχουσῶν) ³, τῆς Galla-Placidiae ἐν Ῥαβέννῃ (S. S. Nazaro e Celso. 440, ἔνθα ἀναπτύσσεται ἡ ὥρτια σύνθεσις τοῦ Ἰησοῦ ὡς καλοῦ Ποιμένος, ἀγενεῖος ἔτι παρισταμένου, ἐπὶ βράχου καθημένου καὶ θωπεύοντος τὰ πρὸς αὐτὸν ἀτενίζοντα πρόβατα) ⁴, τοῦ ἐν Ῥαβέννῃ βα-

ses Mosaik ruht noch ganz auf den classischen Kunsttraditionen . . . Die Figuren sind nicht einfach nebeneinander gestellt, sondern perspectivisch gruppiert . . . die Gesichter zeigen einen individuellen Ausdruck, die Gewänder classische Drapirung». Kraus ἐν λέξει Mosaik. σελ. 423.

Ἐν τῷ ψηφοθετήματι δὲ τούτῳ ὁ ἐπὶ θρόνου καθήμενος, καθ' ἡμᾶς δὲν εἶναι ὁ Ἰησοῦς, ἀλλ' ὁ Θεὸς Πατὴρ, εἰκονιζόμενος ἀπὸ τὸν τύπον τοῦ Ἰησοῦ πωγωνοφοροῦντος κατὰ τὰ ἐν σελ. 35 ῥηθέντα. ὑπ' αὐτὸν εἰκονίζεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὑφ' ὃ ἐν μορφῇ ἀμνοῦ παρίσταται ὁ Ἰησοῦς καὶ οὕτως ἐν τῇ ἀπεικονίσει ταύτῃ τῆς ἁνῶ Ἱερουσαλὴμ μεγαλοπρεπῶς παρίσταται ἅπαν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος τῆς Μακαρίας Τριάδος πρὸς. καὶ σελ. 48. σημ. 3.

¹ Kraus, ἐν λέξει Mosaik. σελ. 423. De Rossi Mosaici cristian. di Boma. Schnaase. III. 201. Schultze, Archäol. σ. 229.

² Ciampini. I. σ. 184. Tab. XLVI. Kraus ἐν λέξει Mosaik fig. 258. σ. 425.

³ Ciampini. V. M. I. 190. Tab. XLVIII. Carrucci. Tab. CCX-CCXIV Kraus, ἐν λέξει Kirche fig. 80. σελ. 123.

⁴ Ciampini. V. M. I. Tab. LXV-LXVII. Carrucci. Tav. CCXXII-CCXXIII. Richter, Die Mosaiken von Ravenna. Taf. II Labarte II. σ. 343 Schultze

πιστηρίου τῶν Ὁρθόδοξων (S. Giovanni in fonte, 449—453 ἐπὶ τοῦ θόλου ἀπεικονιζομένης τῆς βαπτίσεως τοῦ Κυρίου)¹, τῆς S. Maria Maggiore² (432—440) καὶ τοῦ S. Paolo fuori le mura (440—461, ἐνθα ὁ Ἰησοῦς ἐν κολοσσιαίᾳ μορφῇ ἐντὸς κύκλου παρίσταται ὑπὸ τῶν κδ'. Πρεσβυτέρων τῆς Ἀποκαλύψεως (δ' . 4) περιστοιχοῦμενος)³, διὰ τῶν ἀγιογραφικῶν λέγομεν παραστάσεων τούτων, αἱτινές εἰσιν ἡ τελευταία τῆς ἀρχαίας τέχνης ἀπήχησις, ἡ Χριστιανικὴ ἀγιογραφία τείνει εἰς τὴν πλήρη αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν καὶ εἰς τὴν ἐν ἰδίῳ τούνητεῦθεν ῥυθμῷ ἐντελεῖ αὐτῆς συστηματοποίησιν.

Archäologie. fig. 47. σελ. 157. σελ. 207. Pératé. fig. 147. σελ. 225. 226 Lübke, I. 264.

¹ Ciampini. I. 233. Tab. LXX. Zahn. Jahrb. für Kunstwiss. 1868. Heft. II. III. Lübke, I. 265. Schultze, Archäol. σ. 92. 122, 205. Pératé fig. 151. σελ. 229. Ἐν τῇ παραστάσει ταύτῃ εὐρηται καὶ ἡ προσωποποίησις τοῦ Ἰωρδάνου, ἣν καὶ βραδύτερον βλέπομεν καὶ ἐν τῇ παραστάσει τῆς βαπτίσεως τοῦ Ἰησοῦ ἐν τοῖς ψηφοθετήμασι τῆς περὶ τὴν Λεβάδειαν Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά.

² Ciampini. V. M. I. 200. Tab. XLIX—LXIV. Carrucci Tav. CGXV—CGXXII. Schnaase III. 198. Schultze, Archäol. σ. 233.

Περὶ τῶν παραστάσεων τοῦ ναοῦ τούτου ἠρθῶς παρατηρεῖ ὁ Hytrek ὅτι « sie tragen noch nicht den starren Character der Byz. Kunst, dagegen eine starke Verwandtschaft mit den Formen der alten Kunst etc. . . » Kraus, ἐν λέξει Marienbilder. σελ. 364.

³ Εἰκόνα τούτου ἰδὲ Ciampini. V. M. I. 228. Tab. LVIII. Schnaase, III. 199. Bucher. σ. 103. Pératé. fig. 144. σ. 212. A. Springer, Textb. zu Seemans Kunsthist. Bilderbogen. σ. 94. Taf. 45. 1. πρὸς καὶ Lübke, I. 265. Schultze, Archäologie. σ. 232, Kraus, ἐν λέξει Mosaik. σ. 426. Ἡ σύνθεσις αὕτη ἀνήκει εἰς τὰ ἔργα τοῦ ε'. αἰῶνος, ὡς ἀποδείκνυται ἐκ τῆς τέχνης, ἐκ τῆς διαθέσεως καὶ ἐκ τῆς τάσεως τῶν πρώτων εἰρηνικῶν χρόνων, καθ' οὓς μετ' ἀγάπης ἀπεικονίζον, ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν ἀψίδων, παραστάσεις ἐκ τῆς ἱερᾶς Ἀποκαλύψεως λαμβανομένας, ὡς ἔστιν αὕτη, ἡ τῆς S. Pudentiana, τῆς S. Rufina καὶ S. Secunda, τοῦ S. Cosma e Damiano (526—530) κλ. ἡ κολοσσιαία ὁμοῦ αὕτη κεφαλὴ τοῦ Ἰησοῦ νομιζομεν ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ θ'. ἡ ε'. αἰῶνος, ὅτε ἐπεκράτει ὁ τοιοῦτος ἀγιογραφικὸς τύπος τοῦ Ἰησοῦ, οἷον βλέπομεν ἐν τοῖς νομίμασι Μιχαὴλ τοῦ Γ'. (842—867). Sabatier. pl. XLIV. 12. Νικηφόρου τοῦ Φωκα (963—969). Sabatier pl. XLVII. 12. καὶ ἄλλων pl. XLVII. 17. XLIX. 3. L. 8. κτλ., ἐνῶ κατὰ τὸν δ' —ε' αἰῶνα ἐπεκράτει μᾶλλον ὁ ἀγένειος τύπος ὁ ἐπὶ τοῦ ψηφοθετήματος δὲ τῆς S. Pudentiana καθήμενος πωγωνοφορῶν, καθ' ἡμᾶς δὲν εἶναι ὁ Ἰησοῦς, ἀλλ' ὡς ἤδη εἶπομεν (σελ. 47 σημ.) ὁ Θεὸς Πατὴρ, ἐν τῇ μορφῇ τοῦ Ἰησοῦ, ὅν ὡς παρίσταται τὸ Πνεῦμα (περιστερὰ) καὶ ὁ Υἱὸς (ἄμνός).

Ὅτι δὲ ἀπὸ τοῦ ε' αἰῶνος ἡ Χριστιανικὴ τέχνη ἤρξατο ἀπομακρυνεμένη ἀπὸ τῶν μορφῶν καὶ σχημάτων τῆς ἀρχαίας τέχνης, εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῆς τείνουσα συστηματοποίησιν, σαφῶς ἀποδείκνυσιν ἡμῖν τὸ γεγονός, ὅπερ ἀναφέρουσιν οἱ χρονογράφοι Θεοφάνης καὶ Κεδρηνός, καθ' ὃν, περὶ τὸ 463, ἦτοι τῷ ε'. ἔτει τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ Α'. (457—474), «ζωγράφου τινὸς τὸν Σωτῆρα γράψαι τολμήσαντος καθ' ὁμοιότητα τοῦ Διὸς ἐξηράνθη ἡ χεὶρ· ὃν ἐξαγορεύσαντα δι' εὐχῆς ἰάσατο Γεννάδιος· φασὶ δὲ τινες τῶν ἱστορικῶν ὅτι τὸ οὖλον καὶ ὀλιγότερον σχῆμα ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος οἰκειότερόν ἐστιν»· ἐξ οὗ δὴ· λον ὅτι ἤδη ἡ μορφή τοῦ Ἰησοῦ ἤρξατο λαμβάνουσα τὸν τύπον, ὃν ἐπισήμως ἔλαβεν ἐν τῇ ἀμέσως περικύβητος τῆς Χριστιανικῆς τέχνης.

Ὡς προανακρούσμα δὲ τῆς μελλούσης ν' ἀναπτυχθῇ νέας ἀρμονίας τῆς Χριστιανικῆς τέχνης, χρησιμεύουσι τὰ ἐν Ρώμῃ ψηφισθέντα τοῦ Ναοῦ τοῦ S. Cosma e Damiano (526—530).

Ἐν τῇ ἀψίδι τοῦ Ναοῦ τούτου, μεγαλοπρεπῶς ὁ Ἰησοῦς, ὡς ἐξουσίαν ἔχων (Ματθ. ζ'. 29) ἐν Οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς (κη'. 18), ἵσταται διδάσκων, Πέτρος δὲ καὶ Παῦλος οἱ Ἀπόστολοι ἄγουσι τοὺς ἱατροὺς ἁγίους Κοσμάν καὶ Δαμιανόν πρὸς τὸν Ἰησοῦν, οἵτινες, κατὰ τὸ «καὶ βαλοῦσι τοὺς στεφάνους αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου» (Ἀποκ. δ'. 10) κατατιθέασιν τοὺς στεφάνους αὐτῶν πρὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης τοῦ Κυρίου· ὑπὸ τὴν παραστάσιν δὲ ταύτην ἐπὶ βράχου, ἐξ οὗ βέουσιν οἱ τέσσαρες ποταμοὶ τοῦ Παραδείσου, ἵσταται πάλιν ὁ Ἰησοῦς, ἐν σχήματι

Ἡ ἐν τῷ μύακι τοῦ Ἀθήνησι ναοῦ τοῦ Νικοδήμου εἰκὼν τοῦ Ἑμμανουήλ, ἐν ᾗ καὶ πέραν τοῦ στεφάνου προσκτείνεται ὁ ὑπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰησοῦ Σταυρὸς (σελ. 42). (Κατὰ σχεδιογράφην τοῦ ἡμετέρου ἀδελφοῦ ζωγράφου Ἑμμανουὴλ Λαμπάκη).

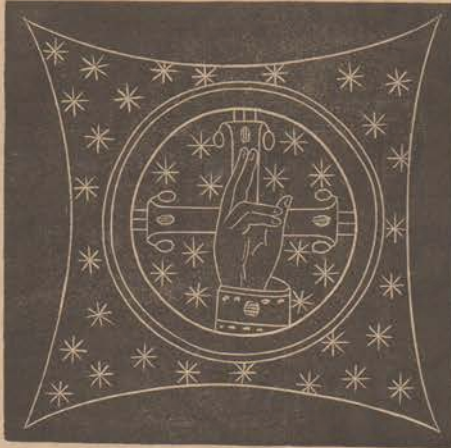
¹ Κεδρ. τόμ. Α'. σελ. 611. Θεοφ. χρονογραφία τόμ. Α'. σελ. 174. π. 6λ. καὶ Γεωργίου ἀμαρτωλοῦ. Ἐκδ. Muralto ἐν Περτροπόλει σελ. 511. Schultze Katak. σελ. 155.

ὁμως ἀμνοῦ, πρὸς ὃν ἐκατέρωθεν ἔρχονται ἐξ πρόβατα ἐκ Βηθλεέμ, καὶ ἐξ ἐκ τῆς πόλεως Ἱερουσαλήμ.¹

Τὰ ψηφροθετήματα ταῦτα ὀριστικῶς σημαίνουσιν ἤδη τὸν κώδωνα τῆς οὐσεως τῆς ἀρχαίας τέχνης,² καὶ λαμπρῶς ἐξαγγέλλουσι τὴν ἀνατολὴν τῆς νέας περιόδου τῆς Χριστιανικῆς τέχνης, πρὸς ἣν ἤδη καὶ μεταβαίνομεν.

Β'. ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ 532—726.

Οὕτως ἀπὸ τῶν πρώτων Χριστιανικῶν χρόνων, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, ἡ ἐθνικὴ τέχνη μετὰ Χριστιανικῶν θεμάτων συνδυασθεῖ-

Ἡ ἐν τῇ παρὰ τὴν Λεβαδείαν Μονῇ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, εὐλογοῦσα χεὶρ τοῦ Θεοῦ, ὅφ' ἣν ἀντὶ στεφάνου ὑποτίθεται ὁ Σταυρός, (σ. 42, σημ. 5). (Κατὰ σχεδιογράφησιν τοῦ ἡμετέρου ἀδελφοῦ ζωγράφου Ἑμμανουὴλ Λαμπάκη).

σα, καὶ ἐντελῶς Χριστιανικὸν ἐνδυμα περιβληθεῖσα, ἀπέτέλεσε τὸν ὅλως ἴδιον αὐτῆς τύπον τῆς Χριστιανικῆς ἀγιογραφίας, ἥτις τελεία ἐν τῷ εἶδει αὐτῆς ἐκφαίνεται ἐπὶ τοῦ Αυτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ ἐν Βυζαντίῳ, ἐνθα, αἰρομένης τῆς ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου αὐλαίας, ἀπαραμίλλου κάλλους ἐπιφαίνεται ἡμῖν Ναός, ὁ Ναός τῆς μεγαλυνύμου τοῦ Θεοῦ ΣΟΦΙΑΣ³. «Θέαμα, τοῖς μὲν ὁρώσιν ὑπερφυές, τοῖς δὲ ἀκούουσιν ἀπιστον.⁴» κατὰ δὲ τὸν Κω-

¹ Ciampini. V. M. II. 49. Tab. XV. XVI. Schnaase III. 201. Garucci tav. CCLIII. Kraus I. fig. 127. σελ. 380. Lübke. I. fig. 182. σ. 266. Schultze. Archäol. fig. 69. σ. 238.

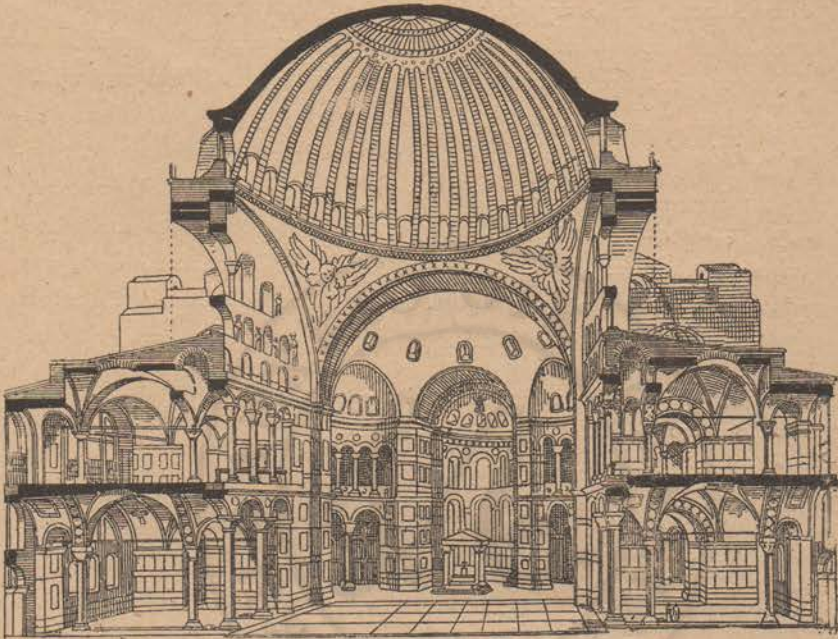
² «Das letzte beteuersame Mosaikwerk der altchristlichen Periode», Schultze, Archäol. σελ. 237.

³ «Σοφίαν καλοῦσιν οἱ Βυζάντιοι τὸν νεών, ἐπὶ τὰ καιριώτατα τῷ Θεῷ τὴν ἐπωνυμίαν ἀπειργασμένοι». Προκ. Γαζαίου, περὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τόμ. III. Ἐκδ. Migne σ. 2827.

⁴ Προκ. Γαζαίου. τόμ. III. σελ. 2827. Ἐκδ. Migne.

δινόν Ναός, «οἷος οὐκ ἐγένετο ἀπὸ Ἀδάμ, οὔτε γενήσεται.¹»

Τὸ ἀριστοῦργημα τοῦτο, ὅπερ ἐστὶ τὸ θεμέλιον καὶ ἡ βάσις τῆς νέας Χριστιανικῆς τέχνης, καὶ οὕτως τὴν διατομὴν παρατιθέμεθα ἐνταῦθα²,

Ἐγχάρσιος τομὴ τοῦ Ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας κατὰ τὴν ἐκ Βορρᾶ πρὸς Μεσημβρίαν διεύθυνσιν.

θεμελιωθὲν κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς δ' ἑκατ. ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν βασιλικῶν³, διαμορφωθὲν κατὰ τὸ 360 ὑπὸ

¹ «Ἐνέπνευσεν ὁ πανάγαθος Θεὸς καὶ φιλόανθρωπος εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ Βασιλέως Ἰουστινιανοῦ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ναόν, οἷος οὐκ ἐγένετο ἀπὸ Ἀδάμ οὔτε γενήσεται». Κωδινός. Περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας. Ἐκδ. Βόννης. σ. 131.

² Ἡ εἰκὼν αὕτη, ὡς καὶ ἡ τοῦ Ἰησοῦ καθημένου ἐπὶ θρόνου σελ 58 καὶ ἡ ἐπομένη εἰκὼν τοῦ ἐν Ῥαβέννῃ ψηφοθετήματος τῆς Θεοδώρας σελ. 65 τῇ εὐγενεῖ Ἀδεῖα τοῦ κ. Μαυρογιάννη, ἐλήφθη ἐκ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ «Βυζαντινὴ τέχνη» εἰκ. 3. 5 καὶ 6, αὗται δὲ πάλιν ἐλήφθησαν ἐκ τῆς συγγραφῆς τοῦ Bayet, L'art Byzantine fig. 10. 12 καὶ 16.

³ «Καὶ ὁ μὲν μέγας Κωνσταντῖνος πρῶτην αὐτὴν ἀνήγειρε δρομικὴν, ἑμίαν

Κωνσταντος τοῦ υἱοῦ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, καὶ ἰδίᾳ τῷ 415 ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ, παρεδόθη τῷ 512 εἰς τὴν φοικώδη πυρπόλῃσιν τῆς μαρινώδους στάσεως τοῦ «*νίκᾶ*».

Εἰς τὴν μετέπειτα δὲ τοῦ Ναοῦ λαμπρότητα ἀφορῶν ὁ ῥήτωρ Προκόπιος, φρονεῖ ὅτι «ἐπεχώρει αὐτοῖς ὁ Θεὸς διαπραΰνασθαι τὸ ἀσέβημα, προειδώς εἰς ὅσον τὸ κάλλος τοῦτο τὸ ἱερὸν μεταστήσεσθαι ἐμελλεν¹». Καὶ ὄντως τεσσαράκοντα ἀπὸ τῆς πυρπολήσεως αὐτοῦ ἡμέρας, τῇ 23 Φεβρουαρίου τοῦ 532,² διὰ τῶν ἀπὸ πάσης τῆς γῆς συνελθόντων τεχνιτῶν, δι' Ἀνθemiου, τοῦ ἐπὶ σοφίᾳ τῇ καλουμένῃ μηχανικῇ λογιστάτου, καὶ Ἰσιδώρου τοῦ μηχανοποιοῦ³, Εὐτυχίου δὲ τοῦ Πατριάρχου εὐχὴν περὶ συστάσεως τῆς ἐκκλησίας ποιησαμένου⁴, ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς τίθησι τὰ θεμέλια τοῦ νέου ναοῦ, δι' ὃν κατὰ Κωδινὸν δέκα χιλιάδες μίσθιοι προσχειριάριοι, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν ἑκατὸν μαιστόρων (magistri), πολλῇ σπουδῇ καὶ ἐριδι εἰργάζοντο,⁵ αὐτοῦ τοῦ Αὐτοκρά-

τοῦ ἁγίου Ἀγαθονικοῦ καὶ τῆς ἁγίας Δυνάμεως.» Κωδ. Περί τῆς οἰκοδ. τοῦ Ναοῦ τῆς ἁγ. Σοφίας Ἐκδ. Βόνν. σελ. 130. 6. πρβλ. καὶ Pulgher. Les Eglises Byzantines. σ. 18-19.

¹ «Ἄνδρες ἀγελαῖοι ποτε καὶ ὁ συρφετὸς ὄχλος, Ἰουστινιανῷ Βασιλεῖ ἐν Βυζαντίῳ ἐπαναστάντες, τὴν νίκᾳ καλουμένην στάσιν εἰργάσαντο· ἐνδεικνύμενοι δὲ ὡς οὐκ ἐπὶ τὸν βασιλέα μόνον, ἀλλ' οὐδὲν ἤσσαν ἐπὶ τὸν Θεόν. . . ἐμπρῆσαι τῶν Χριστιανῶν τὴν Ἐκκλησίαν ἐτόλμησαν.» Προκ. ἄνωτ. τόμ. III. σελ. 2828. Κεδρηνός. ἔκδ. Βόνν. τόμ. Α'. σ. 647.

² Προκοπίου Γαζαίου τόμ. III. ἐνθ' ἄνωτ. σ. σελ. 2828. Κεδρηνός. ἔκδ. Βόνν. τόμ. Α'. σ. 650.

³ «Ἐν γὰρ τῷ 532, ἔτει ἀπὸ κτίσεως κόσμου, Ἰνδικτιῶνος ιε'. τῇ κγ'. Φεβρουαρίου μηνός, ὥρα πρώτη τῆς ἡμέρας, τὴν τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας ἀνοικοδομὴν ἤρξατο ποιεῖν Ἰουστινιανός.» Κεδρηνός. Ἐκδ. Βόνν. Τόμ. Α', σελ. 651. πρβλ. καὶ Παπαρρηγ. Ἱστορ. Τόμ. 5, σελ. 165.

⁴ «. . . καὶ τοὺς τεχνίτας ἐκ πάσης γῆς ἤγειρεν ὁ βασιλεὺς ἅπαντας. Ἀνθέμιος δὲ Τραλλιανός, ἐπὶ Σοφίᾳ τῇ καλουμένῃ μηχανικῇ λογιστάτος, οὐ τῶν κατ' αὐτὸν μόνον ἀπάντων, ἀλλὰ καὶ τῶν αὐτοῦ προγεγενημένων πολλῶν τῇ τοῦ βασιλέως ὑπουργεῖ σπουδῇ τοῖς τεκταινομένοις τὰ ἔργα ρυθμίζων, τῶν τε γενησομένων προδιασκευάζων ἰνδάλματα. Καὶ μηχανοποῖς σὺν αὐτῷ ἕτερος Ἰσιδωρος ὄνομα Μηλίσσιος γένος ἔμφρων τε ἄλλως καὶ πρέπων Ἰουστινιανῷ ὑπουργεῖν βασιλεῖ.»

⁵ Κωδ. περὶ τῆς οἰκοδ. τοῦ Ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας. Ἐκδ. Βόνν. σ. 135.

⁶ «Ἐπὶ τὸν δὲ μαῖστορας τὸν ἀριθμὸν ἑκατὸν, ἔχοντες ἅνα ἑκατὸν μισθίους προσχειριάριους ὁμοῦ οἱ κάμνοντες χιλιάδες δέκα, καὶ αἱ μὲν πέντε χιλιάδες, τὸ δεξιὸν μέρος ἤρξαντο, αἱ δὲ πέντε τὸ εὐώ. υ. μ. ο. εἶχε δὲ αὐτοὺς ἔρις καὶ πολλή

τορος ἐπιβλέποντος ¹. Ὅτε δὲ μετὰ πέντε ἔτη, μῆνας ἑνδεκα, καὶ ἡμέρας δέκα ἀπὸ τῆς πυρπολήσεως τοῦ Ναοῦ, ² τῇ 24 Δεκεμβρίου τοῦ 537 ὁ Πατριάρχης Μηνᾶς τὸ μέγαρον τοῦτο τῆς ὑπερτάτης τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἐνεκαίνιαζεν, ἐνθους ὁ ἱδρυτὴς Βασιλεὺς ἐπὶ τῇ ἀνεκδιηγήτῳ λαμπρότητι τοῦ οἰκοδομήματος γενόμενος, «*νευίκακά σε, Σολωμὼν!*» ἀνεφώνησεν ³. Χρυσός, ἄργυρος, λίθοι τίμιοι, σάπφειροι καὶ μαργαρίται ἦσαν αἱ ὕλαι, ἐξ ὧν ἡ ἁγία Τράπεζα, τὸ ἱερὸν κιβώριον, ὁ ἐπ' αὐτοῦ Σταυρὸς καὶ ὁ ὑπὸ τὸν μέγαν θόλον Ἀμβων συνίσταντο. ⁴ Ὁ ἀπὸ Καισαρείας Προκόπιος περὶ τῶν κτισμάτων τοῦ Δεσπότης Ἰουστινιανοῦ ⁵ καὶ Παῦλος ὁ Σιλεντιάριος ⁶ περιγράφοντες τὰ τοῦ Ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας, σκιαγραφοῦσι μάλ-

σπουδῇ εἰς τὸ ταχέως κτιζεσθαι» Κωδινός, περὶ τῆς οἰκοδ. τοῦ Ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας, ἔκδ. Βονν. σελ. 135. Περὶ τῆς λέξεως προσχειριρίου, προσχειρῆς καὶ προσχερῆς ἰδὲ Δουκαγίου Gloss. σ. 1749. καὶ Κοραῆ, Ἀτακτα, Τόμ. Α'. σελ. 190.

¹ «Ὁ δὲ βασιλεὺς οἰκείαις χερσὶ λαβὼν ἄσβεστον μετὰ ὀστράκου ἔβαλεν εἰς τὸν θεμέλιον πρὸ πάντων· καὶ ἔκτισε τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν ὄντα εἰς τὸ ὥρολογεῖον, τὸν λεγόμενον βαπτιστήρα, καὶ τὰ πλησιάσαντα τοῦ Μεταωρίου, ἵνα ἐκεῖσε παραμένῃ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ καὶ πολλάκις ἐσθίῃ· ἐν ᾧ καὶ τὰ διαβατικὰ σκεπαστὰ τοῦ παλατίου ἐποίησεν, ἵνα διέρχεται ὁσάκις ἂν ἐθέλῃ. . . . ὁσάκις δὲ (ὁ βασιλεὺς) ἤρχετο εἰς θεωρίαν, ἐφόρει λευκὸν κωλόδιον, (alba tunica) καὶ ράβδον λεπτήν κατεῖχε τῇ χειρὶ». Κωδ. περὶ τῆς οἰκ. τῆς ἁγ. Σοφίας Ἐκδ. Βόνν. σελ. 135. 6. καὶ σελ. 137. 2. πρβλ. καὶ Προκ. Γαζαίου. σ. 2828.

² Κεδρηνός ἔκδ. Βόννης, Τόμ. Α'. σ. 651 12.

³ Κωδινός. Περὶ τῆς οἰκοδ. τοῦ Ναοῦ τῆς ἁγ. Σοφίας. ἔκδ. Βόννης. σ. 143, 11. Κατὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον, ὁ μὲν ναὸς τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐκτίζετο ἐπὶ 120 ἔτη, ὁ δὲ τοῦ ἁγίου Παύλου ἐν Λονδίῳ ἐπὶ 34 ἔτη, ἐδαπανήθησαν δέ, διὰ μὲν τὸν πρῶτον ναὸν 50,000,000 Ῥωμαϊκῶν σκούδων, διὰ τὸν ἅγιον Παῦλον 1,500,000 λίραι στερλίναι, διὰ δὲ τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας 3,000,000 κεντηνάρια χρυσοῦ, ἧτοί 324,000,000 δραχμῶν. Ἱστορ. τόμ. Γ. σελ. 165—166.

⁴ Ὅρα Κωδινὸν περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας. Ἐκδ. Βόννης σελ. 142. «Θαῦμα δὲ ἦν ἰδεῖν· ἀπὸ γὰρ τῆς πολυποικιλίας τοῦ ἐδάφους δίκην θαλάσσης ἐφαίνετο ἐκ τῆς χρυσοῦ θέας τῶν κόσμων καὶ λαγαρικῶν καὶ τῶν κεφαλοχιονίων» αὐτόθι σελ. 143. 14.

⁵ Ἐκδ. Βόννης σελ. 175—177.

⁶ Ἐκδ. Migne τόμ. 86. σ. 2419—2458. Γερμανικὰς τούτου μεταφράσεις ἐξέδωκαν ὁ C. W. Kortüm, des Silentarius Paulus. Berlin. 1854. καὶ ὁ Kreutzer, Paulus des Silentarius, Beschreibung der Hagia Sophia, Leipzig. 1875.

λον ἢ τάληθῃ περὶ τούτου ἡμῖν λέγουσιν¹. Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ, δε ἀπὸ τῆς ιδρύσεως αὐτοῦ μέχρι σήμερον ὑμνήθη, ὅσον οὐδεὶς ἕτερος τῶν ἐπὶ τῆς γῆνις ἡμῶν σφαίρας Χριστιανικῶν Ναῶν, ἡ Χριστιανικὴ τέχνη, εἰς τὴν ὑψίστην αὐτῆς ἀνῆλθε τελειότητα καὶ λαμπρότητα. Ἡ ἐσωτερικὴ μάλιστα τοῦ ναοῦ τούτου διακόσμησις ἦν τοιαύτη, ὥστε δικαίως ὁ κ. Schultze φρονεῖ ὅτι ἐν τῇ Χριστιανικῇ ἀρχαιότητι οὐδεὶς ἕτερος Χριστιανικὸς Ναὸς ἠδύνατο νὰ ἀναμετρηθῇ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν λαμπρότητα καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Ναοῦ τῆς ἀγίας Σοφίας².

Οὕτως ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης τοῦ Βυζαντίου, ἐν ᾗ τὰ τελειότατα εἶδη τῆς νέας ταύτης τέχνης παρήχθησαν, καὶ ἡ καθόλου αὕτη τέ-

¹ Τῶν νεωτέρων λεπτομερῇ περιγραφὴν ἐξέδωκαν ὁ Pulgher, ὁ Texier, καὶ ὁ Salzenberg. Τί δὲ οἱ ἐν Βυζαντίῳ ἐπὶ τῷ Ναῷ τούτῳ τῆς ἀγίας Σοφίας ἡσθάνοντο, δείκνυσιν ἡμῖν ἡ μονωδία, ἣν ὁ ἐκ Γάζης ῥήτωρ Προκόπιος ἔγραψεν εἰς τὴν ἀγίαν Σοφίαν τῷ 558, (Παπαρρηγ. Ἰστ. τόμ. Γ'. σ. 163) πεσοῦσαν ὑπὸ σεισμοῦ, ὅτε ὑπὸ τῆς πτώσεως τοῦ τρούλου συνετρίβη ὁ πολύτιμος Ἀμβων, ὃν ὁ Ἰουστινιανὸς κατεσκεύασεν (Κωδ. σ. 143. 21). Ἰδοὺ ἐπὶ λέξει ὡς ἔχει ἡ κατωτέρω τοῦ Προκοπίου περικοπή· «ἦν», λέγει, «καὶ συμφορὰ συμφορᾶς καὶ πάθος πάθους καὶ λύπη λύπης καὶ οἰμωγὴ οἰμωγῆς καὶ θρήνος θρήνου μείζων τε καὶ ἀργαλειώτερος, καὶ τὰ μὲν ἄλλα τῶν παθημάτων, ὅσα καὶ βίβλοι καὶ μνήμαι φέρουσι, πόλεων κατασκαφάς, ναῶν ἐρημώσεις, οἰκιῶν ἐρειπώσεις, ἀγαλμάτων συμπτώσεις, μεταναστάσεις, ἀπαγωγάς, αἰχμαλωσίας, ἐγνωμέν τε καὶ οἶδαμεν· οἶδαμεν τε δὲ οὐκ ἠλπίσαμεν, οὐκ ἂν προσδοκήσαμεν, οὐκ ἂν εἰς νοῦν ποτε ἀνετυπώσαμεν καὶ οὐ μείζον οὐκ ἦν κακὸν ἢ ἰδεῖν ἢ ἀκούσαι καὶ οὐ προαποθανεῖν πᾶς ἂν ἠύξατο, τί τοῦτο; τὸν κόσμον ἡμῶν, τὸν οὐρανὸν ἡμῶν, τὸν ἡλῖον, τὴν σκῆπην, τὴν καταφυγὴν, τὴν ἐλπίδα, τὴν μόνην ψυχὰν γίαν, τὴν μόνην ἀντίληψιν, τὸ ἔρεισμα, τὸ ἰλαστήριον, τὸν περικαλλῆ ναόν, τὸν ἀσύκριτον οἶκον, ὃν ᾠκοδόμησεν ἡ Σοφία ἐπὶ τῷ ἑαυτῆς ὀνόματι. . . οὗτος ὁ δῶνυμος ἔπесεν. . . ὦ! τοῦ πάθους! ὦ! τῆς συμφορᾶς! ὦ! τοῦ μεγέθους τῶν κακῶν! ὦ! τῆς Ἰλιάδος! Τίς οὐκ ἂν καὶ τὴν γλῶσσαν ἐνδάχοι ὥστε μὴ εἰπεῖν; . . . καὶ ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν οὐκ ἠδέσθη σε ἄρα; (!) οὐκ ἠλέησε πίπτοντα; . . . Σὺ δὲ ἤλιε καὶ σελήνη καὶ ἀστέρεις ὑμεῖς, ποῦ ποτε ἄρτι φαίνετε; ποῦ ἀνύαζετε; . . . ποῖος ὑμᾶς ἕτερος οἶκος ἐκδέχεται καὶ ὑποδέχεται; . . . οὐκ ἔδει σε περιβαλέσθαι σκότος τὸ πένθιμον ἐκείνο τοῦτο ἤδη δευτέρον (!) φωστήρων ἄριστε ἤλιε;» τόμ. III. σ. 2840.

² Wahrscheinlich hat sich im christlichen Altertume kein Kirchengebäude an Pracht und Grossartigkeit der Innendekoration mit Hagia Sophia in Konstantinopel messen können. Schultze. Archäologie, σελ. 202. πρὸς καὶ σελ. 96. x ἐξ.

χνη *Βυζαντιανή τέχνη* ἐκλήθη, τὸ δὲ προσιδιάζον σύστημα τῆς Χριστιανικῆς ἀγιογραφίας ὡσαύτως *Βυζαντιανή ἀγιογραφία* ὑπὸ πάντων ἐκλήθη.

Δικαίως δέ, ἐξ ὧσων τέως εἶπομεν, ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστίνιανὸς θεωρεῖται καὶ εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς σοβαρᾶς καὶ μεγαλοπρεποῦς σχολῆς τοῦ νέου τούτου ἀγιογραφικοῦ τύπου, ὃν ἀπὸ τοῦδε *Βυζαντιανὸν τύπον* ἢ *Βυζαντιανὴν ἀγιογραφίαν* γενικῶς ὀνομάζομεν.

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα, ἐνῷ αἱ πρὸ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ ἀγιογραφικαὶ παραστάσεις ἀναφέρονται καὶ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τῆς ἀρχαίας τέχνης, αἱ ἀπὸ τοῦ Ναοῦ τῆς ἀγίας Σοφίας καὶ ἐντεῦθεν ἀγιογραφικαὶ παραστάσεις, εἰ καὶ αὗται κατὰ τὸν κανόνα τοῦ ἐνιαίου τῆς τέχνης, ἐπὶ τῆς ἀρχαίας πάντοτε τέχνης στηρίζονται, οὐχ ἥττον προσκτῶνται ἐν ἑαυταῖς ἴδιον σοβαρὸν τύπον, σεβασμόν, καὶ θεῖον φόβον ἐμπνέουσι.

Τρεῖς δὲ μεγάλας ἀρετάς ὁ νέος οὗτος Βυζαντιανὸς τύπος ἐνέχει, *πρῶτον* τὴν σοβαρὰν καὶ σεμνοπρεπῆ στάσιν τῶν γραφομένων· *δεύτερον*· ἐπιβάλλον, ὑπὲρ ἄνθρωπον μεγαλεῖον· καὶ *τρίτον*· μεγαλοπρεπῆ ἐν ταῖς περιβολαῖς τούτων ἀφέλειαν, ἥτις θείοις τῷ ὄντι προσώποις ἐμπρέπει. Καὶ τὸ μὲν σοβαρὸν καὶ σεμνοπρεπὲς τῶν εἰκονιζομένων προσώπων προέρχεται, τὸ μὲν ἐξ αὐτῆς τῆς σεμνῆς καὶ σοβαρᾶς στάσεως καὶ διαθέσεως τῶν σωμάτων, τὸ δέ, διότι ἐπιμελῶς ἀποφεύγεται τὸ γυμνὸν τῶν σωμάτων, καὶ μάλιστα τῶν ἱερῶν γυναικῶν, ὅπως μὴ εἰς γηνίας καὶ ἀτόπους σκέψεις περιπλανᾶται ὁ νοῦς¹, ἐν παντὶ ἀναζητουμένου τοῦ εὐσχήμου σοβαροῦ καὶ σεμνοῦ· τὸ ἐπιβάλλον δὲ μεγαλεῖον τῶν Βυζαντιανῶν παραστάσεων προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ σώματα γράφονται πάντοτε ὑψηλότερα τοῦ φυσικοῦ μεγέθους, ὅπερ προσδίδωσιν αὐτοῖς τὴν χάριν ταύτην τοῦ ὑπὲρ ἄνθρωπον μεγαλείου²· ἡ μεγαλοπρε-

¹ Τὴν ἀρετὴν ταύτην τοῦ Βυζαντιανοῦ τύπου μεῖζον κατανοοῦμεν, συγκρίνοντες τὰς γυμνὰς παραστάσεις τῆς Δυτικῆς τέχνης, πρὸς τὰς αὐστηρῶς καὶ σεμνῶς ἐνδεδυμένας ἀγιογραφικὰς παραστάσεις τοῦ Βυζαντιανοῦ τύπου.

² Οὕτως· ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ τὸ σύνθηες ὕψος τῶν σωμάτων περιέχει 6 $\frac{1}{2}$ -7 κεφαλὰς, οἱ Βυζ. ἀγιογράφοι ὅμως ἀπεικονίζουνσι ταῦτα ἔχοντα ὕψος 8-10 κεφαλῶν καὶ πολλάκις βραδυτέρον 12 κεφαλῶν, ὡς αἱ παραστάσεις τῶν παρθενομαρτύρων Ἰουλίττης, Μαρίνης, Κυριακῆς καὶ λοιπῶν, αἱ ἀπεικονιζόμεναι ἐν τῷ νάρθηκι τῆς ἐν Φενεῷ Μονῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου, λόγου ἄξια ἔργα τοῦ 1768, Παναγιώτου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων.

πῆς δὲ ἐν ταῖς περιβολαῖς τῶν εἰκονιζομένων ἀφέλεια προέρχεται ἐκ τῆς ἀπομιμήσεως τῶν περιβολῶν τῶν θεῶν, θεαινῶν καὶ τῶν ἀγαλμάτων

τῶν σοφῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὧν τὴν τε πτυχολογίαν καὶ ἀμφίεσιν Χριστιανικῶς οὕτως εἰπεῖν τοῦντεῦθεν οἱ Βυζαν. ἀγιογράφοι μεταφράζουσιν, ὡς σαφῶς τοῦτο καταδείκνυσιν ἡ πτυχολογία τοῦ ὑπὸ τὸν Σταυρὸν Ἰωάννου, εἰλημμένου ἐν τῶν λαμπρῶν ψηφοθετημάτων τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου.¹

Οὕτως αἱ πτυχολογίαι τῶν Παρθеноμαρτύρων· Αἰκατερίνης, Παρασκευῆς, Βαρβάρας, καὶ ἐτέρων ἱερῶν γυναικῶν, ὑπενθυμίζουσιν ἡμῖν τὰς μεγαλοπρεπεῖς περιβολὰς τῶν θεαινῶν Ἀθηνᾶς, Δήμητρος, Περσεφόνης, Ἥρας καὶ λοιπῶν, αἱ δὲ τῶν Προφητῶν καὶ Ἀποστόλων ὑπενθυμίζουσι τὰς σοβαρὰς περιβολὰς τῶν σοφῶν καὶ τῶν ῥητόρων τῆς ἀρχαιότητος, Δημοσθένους, Σοφοκλέους κλπ.² Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ περὶ τὰς εἰκόνας γραφόμενα φυλλοφόρα ἢ σταυροφόρα ἀνθέμια ἐπιμελῶς οἱ τεχνῆται ἀναζητοῦσιν ἐν ταῖς κοσμήμασι τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἰδίως ἐν τοῖς φυλλοφόροις κοσμήμασι τῶν ἀρχαίων ἀγγείων, ἐφ' ὧν ὁ Σταυρὸς οὐκ ἦν σπάνιον κόσμημα, ὡς ἔστιν ἰδεῖν ἐν πλείστοις

¹ Ὁ ὑπὸ τὸν Σταυρὸν Ἰωάννης. Ἐκ τῶν ψηφοθετημάτων τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου. (Κατὰ σχεδιογράφησιν τοῦ ἡμετέρου ἀδελφοῦ ζωγράφου Ἐμμανουὴλ Λαμπάκη).

¹ Πρβλ. καὶ Γ. Λαμπάκη, Μονὴ Δαφνίου. σελ. 120-121.

² Πρβλ. Seemann. Kunsthistorische Bilderbogen. no. 18. 19. 20. Bucher.

μνημείois τῆς ἀρχαίας ἐγκρίτου τέχνης.¹

Τοσούτω μάλιστα οἱ Βυζ. ἀγιογράφοι καὶ οἱ ἐπὶ τῶν Βυζαντικῶν διακοσμήσεων τεχνῖται ἀπεμιμοῦντο τὰ τῆς ἀρχαίας τέχνης κοσμήματα,² ὥστε δικαίως ὁ Shlultze παρατηρεῖ ὅτι, ἂν ἀπὸ τῶν κοσμημάτων τοῦ ναοῦ τῆς ἀγίας Σοφίας ἔλειπεν ὁ Σταυρός, (εἰ καί, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, πολλαχῶς ἐν τοῖς ἀρχαίοις κοσμήμασιν εὑρηται ὡς ἀπλοῦν κόσμημα ὁ Σταυρός), βεβαίως θὰ ἐξελαμβάνοντο ταῦτα ὡς ἔργα ἐντελῶς τῆς ἀρχαίας τέχνης.³

Ὅ,τι δὲ πρὸς τούτοις χαρακτηρίζει τὴν ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταν

Katech. d. Kunstg. fig. 73. σελ. 72. fig. 77. σελ. 75. fig. 79. σ. 76. fig. 91. σ. 86. fig. 94. σελ. 88. J. Overbeck. geschichte der Griechischen Plastik. Τόμ. Α'. fig. 30 σ. 158. fig. 48. σ. 264. Τόμ. Β'. fig. 63. σ. 13. fig. 96. σελ. 293.

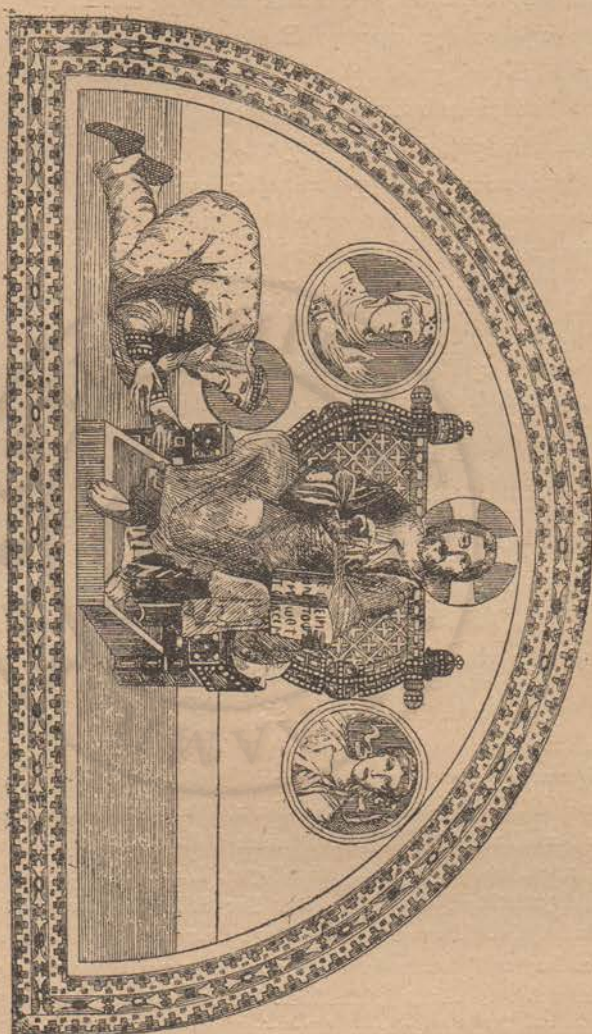
¹ Οὕτως ἐν τῇ Γλυπτοθήκῃ τοῦ Μονάχου, ἐν τῇ συλλογῇ τῶν ἀρχαίων ἀγείων, Σταυρὸν ἔχουσι τὰ ἀγγεῖα, ὑπ' ἀριθμὸν 247. 249. 259. 271. 282. 284. 296. 299. 351. 369. 371. 376. 384. 400. 402. 408. 810. 840. 844. Σταυρὸν τοῦ Ἀνδρέου ἔχουσι τὰ ὑπ' ἀριθ. 229. 231. 239. 257. 300. 349. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 813. Σταυρὸν μετὰ καϊνάνδρου τὰ ὑπ' ἀριθ. 255. 340. 408. Φυλλοφόρα δὲ κοσμήματα ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Βυζ. ἀγιογράφοις ὑπάρχοντα ἔχουσι τὰ ὑπ' ἀριθ. 402. 781. Ἐν Ἀθήναις δὲ ἐν τῇ συλλογῇ τῶν ἀγείων, τῇ ἐν τῷ κεντρικῷ ἐθνικῷ Μουσείῳ ὑπαρχούσῃ, Σταυρὸν ἔχουσι τὰ ὑπ' ἀριθμ. 621. 1170. 1175. 1176. 1182. 1186. 1218. 1219. 1421. 1637. 1647. 1717. 1754. 1789. 1827. 1828. 1822. 1943. 1945. 1963. Φυλλοφόρα δὲ κοσμήματα τὰ ὑπ' ἀριθμ. 531. 544. 556. 1148. 1260. 1333. 1479. 1481. 1458. 1483. 1691. 2221. 2229. 2277. 2547, κτλ. ὡς καὶ διάφορα τεθραυσμένα τεμάχια ὑπάρχοντα ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 64 ὑαλοθήκῃ. Τοιαῦτα ἐπὶ ἀρχαίων ἀγγείων κοσμήματα παρεμφερῇ τοῖς Βυζαντινοῖς φυλλοφόροις ἢ σταυροφόροις κοσμήμασι, πρὸς. H. Kolb. Ornamentenschatz, Stuttgart. Tafel. 4—6 Griechisch Stilart, καὶ Tafel 26—27 Byzantinisch Stilart. Πρὸς δὲ Seemann. Kunsthist. Biderbogen. no. 30. fig. 13. 14. Bayet. L'art. Byzantin. Pulgher, Les Eglises Byzantines. Prof. Semper. Der Stil. Castellazzi Ricordi di Arch. oriental. 1871. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ λεγόμενος τάφος τοῦ Μίδα ἐν Dogan-Iu, 600 περίπου ἔτη π. X. καθαρῶς τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ φέρει, ὡς μόνον αὐτοῦ κόσμημα. πρὸς. Seemann. Kunsthist. Bilderbogen no. 8 fig. 11.

² Τοιαῦτα ἰδεῖ, Salzenberg, Altchristl. Baudenkmäler von Konstantinopel. Taf. 23—26.

³ «Man könnte sie für antik halten, wenn nicht das Kreuz—nicht immer zum Vortheile der Komposition—hineingezogen wäre.». Archäologie σελ. 202.

τίνου, ἥτοι τὴν ἀπὸ δ' . μέχρι τοῦ η' . αἰῶνος, ἐποχὴν εἰσι τὰ λαμπρὰ
ψηφοθετήματα, δι' ὧν οἱ Χριστιανικοὶ Ναοὶ καὶ τὰ Χριστιανικὰ βαπτι-
στήρια μεγαλοπρεπῶς καὶ πλουσίως κατακοσμοῦνται καὶ καθωραΐζον-

Ο Ἱεροὺς ἐπὶ θρόνου
Ἡ ὑπερέταγμα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας.

ται. Ἡ μουσειωτικὴ τέχνη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἰς τὸν ὑπατον
ἀνυψώθη βαθμὸν τελειότητος.

Διὰ τῆς τέχνης ταύτης, ἥτις μυστηριῶδες τι αἶσθημα μεγαλείου τῇ

ψυχῇ ἐξεγείρει, καὶ διὰ μυστικῆς δυνάμεως, ἐν αὐτοῖς οὕτως εἰπεῖν τοῖς ψηφοθετήμασιν ἐνοικούσης, ὡς ζῶσαι παρίστανται αἱ διάφοροι ἀγιογραφικαὶ παραστάσεις, ἀπὸ πρώτης ὀψews ἰσχυρῶς τὸν θεατὴν πρὸς ἑαυτὰς συναρπάζουσαι.

Ὡς λαμπρὸν δὲ τοῦ νέου τούτου τύπου τῆς Βυζαντιακῆς ἀγιογραφίας ὑπόδειγμα παρατιθέμεθα ὥδε τὴν ἀπὸ τοῦ Ναοῦ τῆς ἀγίας Σοφίας διὰ ψηφιδῶν εἰκόνα ταύτην τοῦ Ἰησοῦ, τὴν ὑπὸ πάντων τῶν περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης καὶ τὴν χριστιανικὴν ἀγιογραφίαν ἀσχολουμένων μυρίων ἀξιουμένην σχολίων, καὶ ὡς ἐν τῶν ἀριστουργημάτων τῆς περιόδου ταύτης μετὰ θαυμασμοῦ πάντοτε ἀναφερομένην.

Ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ ἀπολύτως σοβαρῶς καὶ μετὰ ἀγίας μεγαλοπρεπείας, κατὰ τὰ χωρία Ματθ. κε'. 31 καὶ Ἀποκ. δ'. 3. ὁ Ἰησοῦς καθύπαικται ἐπὶ θρόνου, τῇ δεξιᾷ εὐλογῶν, τῇ δ' ἀριστερᾷ κρατῶν Εὐαγγέλιον ἢ διάθεσις τοῦ σώματος, ἢ μεγαλοπρεπῆς περιβολὴ μετὰ τῶν ἐπὶ τοῦ χιτῶνος χρυσῶν παρυφῶν ἢ στίχων, δηλωτικῶν ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, (*παρυφή, σημείον, πορφυραὶ ῥάβδοι, clavis, latus clavis, angustus clavis, vestes clavatae, conchyliatae, chrysoclavae*), ἢ πλουσία, πλὴν ἐντελῶς σοβαρὰ πτυχολογία τοῦ τε ἐπενδύτου καὶ τοῦ χιτῶνος τοῦ Ἰησοῦ, ἢ ἡγεμονικῶς ὀρθία στάσις τῆς κεφαλῆς, οἱ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ἀξιωματικῶς ἐκφραζόμενοι λόγοι :

ΕΙΡΗΝΗ ΥΜΙΝ· ΕΓΩ ΕΙΜΙ ΤΟ ΦΩΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ¹

ἡ εὐλογία τῆς δεξιᾶς χειρὸς, καὶ αὐτὴ ἡ προεξοχὴ ἐστὶ τοῦ δεξιῦ ποδός, πάντα ταῦτα καταδεικνύσι τὸν Σωτῆρα Δεσπότην ὑπέροχον, Κριτὴν ζώντων καὶ νεκρῶν, καὶ Βασιλέα πάσης τῆς κτίσεως.²

Καίτοι δὲ ὁ πούς καὶ ὁ τράχηλος τοῦ Ἰησοῦ εἰσι γυμνοί, καὶ ἐν πλήρει ἀνθρωπίνῃ μορφῇ ὁ Ἰησοῦς οὕτω παρίσταται, οὐχ ἥττον τοῦτο οὐδόλως ὑποβιβάζει τὸ ἐπιβάλλον καὶ θεῖον μεγαλεῖον τοῦ Ἰησοῦ, οὐδὲ

¹ Περὶ τῶν παρυφῶν τούτων ἰδὲ Rubenius, De re vestiaria, Antverp. 1665. Ferarius. De re vestiaria libr. VII. Patav. 1654. Kraus ἐν λέξει Clavis ὑπὸ De Waal. I. σελ. 295. Ἀπὸ τῶν στίχων δὲ τούτων, οἵτινες ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἐκκλησίᾳ ἦσαν ἐρυθροί, εἰς δῆλωσιν ὅτι διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ἐκαθαρίσθημεν, καὶ οἱ λευκοὶ ποδήρεις χιτῶνες τῶν ἱερέων ὠνομάσθησαν σ τ ι χ ἄ ρ ι α.

² Ἰωάν. κ'. 19. καὶ ἡ'. 12.

³ «Ἀδελφοί, οὕτως δεῖ ὑμᾶς φρονεῖν περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς περὶ Θεοῦ, ὡς περὶ κριτοῦ ζώντων καὶ νεκρῶν». Κλήμεντος ἐπισ. β'.

γῆνός τις λογισμός ἐπέρχεται τῷ ὁρῶντι· τοῦτο δὲ ἀκριβῶς, κατὰ τὸν Schultze, ἐστὶ καὶ ἡ ἰσχυροτάτη ἀπόδειξις τῆς ἀρχαιότητος τῆς εἰκό-
νος ταύτης¹.

Δεξιᾷ τοῦ Ἰησοῦ ἐν κύκλῳ, ἐν σεμνῇ περιβολῇ καὶ λαμπρᾷ τέχνῃ παρίσταται ἡ Θεοτόκος λιτανεύουσα, ἥ κατὰ τὴν μεταγενεστέραν κυριολεκτικὴν ἔκφρασιν «προεβείαν ποιοῦσα» (orante)· ἀριστερᾷ δὲ κατὰ μέτωπον παρίσταται ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ, τῇ ἀριστερᾷ κρατῶν σκῆπτρον, τὸ σύμβολον τῆς λειτουργικῆς αὐτοῦ δυνάμεως καὶ ἐξουσίας, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ φέρει τὸ ἀνάδεμα, ὡσαύτως σύμβολον τῆς Ἀρχιστρα-
τηγικῆς αὐτοῦ δυνάμεως καὶ διακονίας².

Ὁ πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Ἰησοῦ γονυκλινῆς Αὐτοκράτωρ, κατὰ τι-
νας μὲν ἐστὶν ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανός³, κατ' ἄλλους δὲ ἕτερος
ἄγνωστος Αὐτοκράτωρ⁴. Ὁ Schultze λέγει ὅτι ὁ πῶγων ἀποκλείει
νὰ δεχθῶμεν αὐτὸν ὡς τὸν Αὐτοκράτορα Ἰουστινιανόν, φρονεῖ δὲ ὅτι,
κατὰ μεταγενεστέρας ἐπιδιορθώσεις τοῦ Ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας, ὁ τό-
τε Αὐτοκράτωρ προσέθηκε παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ ἐαυτὸν γονυκλυ-
νῇ, προσκυνοῦντα καὶ ἱκετεύοντα⁵ τὸν ἐπὶ θρόνου καθήμενον Κύριον.

Τάληθές ἐστιν ὅτι καὶ ἐν τῇ ἀπεικονίσει τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστι-
νιανοῦ ἐν τῷ ναῷ τοῦ S. Vitale (547) ἐν Ραβέννῃ,⁶ καὶ ἐν ἀπα-
σι τοῖς νομίσμασιν αὐτοῦ, ὁ Αὐτοκράτωρ οὗτος παρίσταται πάντοτε

¹ So steht dieser Christus voll in der Menschlichkeit, aber so, dass diese den Eindruck göttlicher Hoheit nicht hindert. Das ist das sicherste Zeugnis des hohen Alters des Bildes, da einer späteren Zeit diese Auffassung völlig verloren gegangen ist.» Archäologie, σελ. 203.

² «Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ π.εῦματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα...» Ἐβρ. β'. 14. ψάλμ. ρδ'. 4.

³ Ἐπειδὴ δὲ ἡ ταινία τοῦ ἀναδέματος τούτου προσδεδεσμένη ὀπισθεν φαίνεται εἴτα ἐξερχομένη τῶν ὧτων, οἱ μεταγενέστεροι ἀγιογράφοι τὰς ταινίας ταύτας ἐσφαλμένως καλοῦσιν ἀκρόασις.

⁴ Kraus, ἐν λέξει: Mosaik ὑπὸ Heuser καὶ Kraus. II. σ. 426. Bucher. Kunstgesch. σελ. 113. fig. 119.

⁵ Bayet. L'art Byzantin 7. σελ. 13. 52. fig. 12. Μαυρογιάννη, Βυζ. τέχνη. 1893. σελ. 5. εἰκ. 54.

⁶ Archäologie, σελ. 204. καὶ εἰκ. fig. 63. σ. 203.

⁷ Εἰκόνας τούτου ἰδέ, Bucher Kunstg fig. 110. σ. 108. Kraus, ἐν λέξει: Mosaik fig. 261. σ. 427. Schultze, Archäol. μεγέθους 0,04, fig. 61. σ. 198.

ἀγένειος¹· ἀλλ' ἄράγε οὐδέποτε ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς παρέβη τὸν κανόνα τοῦτον ; ἢ, ἄλλως, δὲν ἐνόμισεν ἴσως ὅτι παγωνοφορῶν καὶ κομῶν μείζονα πρὸς τὸν Ἰησοῦν δείκνυσι σεβασμὸν καὶ ταπεινώσιν, ὡς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ μάλιστα ἐποιοῦν τὰ πολυπληθῆ τάγματα τῶν μοναχῶν παγωνοφοροῦντα καὶ κομῶντα εἰς ἐνδειξιν μετάνοιας καὶ ταπεινώσεως ; "Ὅπως ποτ' ἂν ἡ, ἡμεῖς, καίτοι δὲν ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν αὐτὸ τοῦτο τὸ ψηφισθέντα, ὅπως ἴδωμεν τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος προσώπου, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ λοιπὰ πρόσωπα, ² οὐχ ἥττον, τὰ ἀριστα τῶν ἀντιγράφων πρὸ ἡμῶν ἔχοντες, καὶ ἐπὶ τοῦ ἐνιαίου τοῦ ρυθμοῦ τῆς τέχνης τῆς εἰκόνος ταύτης, τῆς ὅλης συνθέσεως, καὶ τῶν μετ' ἀναλογίας κανονικῶν αὐτῆς ἀποστάσεων στηριζόμενοι, φρονοῦμεν ὅτι ἡ εἰκὼν αὕτη ἀπ' ἀρχῆς ἐξετελέσθη ὡς ἔχει, καὶ ὅτι ὁ γονυκλινῆς Αὐτοκράτωρ παρίστησι μᾶλλον τὸν Αὐτοκράτορα Ἰουστινιανόν.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὕμνου «Ὁ Μονογενὴς υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ», ὡς ἦδη ὁ Θεοφάνης, καὶ ἰδίᾳ ὁ Κεδρηνὸς ἀναφέρων τοῦτο ἐπὶ λέξει λέγει : «Τούτου τῷ β'. ἔτει ἀνεκαίνισεν ἐκ θεμελίων Ἰουστινιανὸς τὴν τοῦ Θεοῦ μεγάλην ἐκκλησίαν εἰς κάλλος καὶ μέγεθος ὑπὲρ τὸ πρότερον, παραδοὺς καὶ τροπάριον αὐτῇ ὑπ' αὐτοῦ μελίσσθην ψάλλεσθαι «Ὁ Μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ»»³ ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς γονυκλινῆς παρίσταται ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ ἀκριβῶς ἀφιερῶν τῷ ΙΗΣΟΥ (ὃς κυρίως, κατὰ Παῦλον ἐστὶν ἡ ἀπὸ Θεοῦ ΣΟΦΙΑ)⁴ τὸν

¹ Εἰκόνας ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτοῦ ἰδὲ Sabatier, τόμ. I. pl. XII. 2—23. pl. XIII. 7. 8. 9. 12. 13. pl. XIV. 6—8. pl. XV. 1. 2. 14. pl. XVI. 5. 21.

² Τὸ ψηφισθέντα τοῦτο κείμενον ἄνω τῆς θύρας τοῦ νάρθηκος, ἀπεκαλύφθη ἐν ταῖς ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ Φοσσάτη τῷ 1847 γενομέναις ἐπισκευαῖς τοῦ Ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας, ἀντεγράφη δὲ ὑπὸ τοῦ Salzenberg καὶ ἄλλων, πρβλ. καὶ Μαυρογιάννη. Βυζ. τέχνη. σ. 45. Σήμερον δὲ πάλιν ἐκαλύφθη διὰ λεπτοῦ κονιάματος.

³ Κεδρ. Σύνοψις ἱστοριῶν τόμ. Α'. ἔκδ. Βόννης σ. 650. 12 πρβλ. Θεοφάνους χρονογραφία τόμ. Α'. ἔκδ. Βόννης σελ. 337. 3. «τῷ δ' αὐτῷ ἔτει παρέδωκεν Ἰουστινιανὸς τοῦ ψάλλεσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, τὸ «Ὁ μονογενὴς υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ», πρβλ. Βουλγαρ. Κατήχ. 1750. σελ. 80. Μελετίου Ἐκκλ. Ἱστορία Β'. σ. 87.

⁴ «Ὁς (Χριστὸς) ἐγεννήθη ἡμῖν ΣΟΦΙΑ ἀπὸ Θεοῦ δικαιοσύνη τε καὶ ἁγία σμὸς καὶ ἀπολύτρωσις» Α'. Κορινθ. α'. 30 πρβλ. καὶ Κωδινὸν «μὰ τὴν ἁγίαν ΣΟΦΙΑΝ, ἣ τις ἐστὶν ὁ ΛΟΓΟΣ